

לקראת פירמידת שכר חדשה שלמה סבירסקי

מדוע 70% מהישראלים נמצאים בתחתית הפירמידה? איך חיים מ-4,000 שקל בחודש? למה מפחיתים את המסים לעשירים? כיצד יוצרים עושר חדש? מה זה בעצם "צמיחה"?

סדרת מאמרים מיוחדת של ד"ר שלמה סבירסקי מסבירה בשפה שלא רק כלכלנים מבינים איך בנוי שוק העבודה הישראלי, ומה צריך ואפשר לעשות כדי להפוך אותו לשוויוני יותר

תוכן עניינים

7-4	1 לעבור לקדמת הרכבת
11-8	2 הכסף לא מתגלגל ברחובות
14-12	3 העסקה המשולשת
18-15	4 ברוכים השבים לימי הביניים
22-19	5 קריצת עין
25-23	6 הכסף החדש
30-26	7 מעבר לעקרון הצדק החלוקתי
35-31	8 כל הדרך אל הבנק
39-36	9 השכלה - עניין למיעוט נבחר
43-40	10 מעסיק וטוב לו
47-44	11 מינימום שכר ושכר מינימום
50-48	12 ציון שלילי למס הכנסה שלילי
54-51	13 גבולות השכר וגבולות המדינה

המאמרים באסופה זו, שפורסמו באתר העוקץ בחודשים אוגוסט-אוקטובר, נכתבו תוך כוונה ליצור דיון על טיבם הקונקרטי של שוויון ושל צדק חברתי. הפרקים השונים מתמקדים בסוגיית פירמידת השכר בישראל, ובאפשרות לשנותה. שכר זה לא הכל, כמובן, אבל ברור שהשאיפה לחברה שוויונית וצודקת יותר כרוכה בשינוי עמוק בתחום זה, ונוגעת בסוגיות נוספות כמו חינוך, מדיניות רווחה, מהגרי עבודה, השטחים הכבושים ועוד.

אני מקווה שהאסופה תתרום לדיון הציבורי המוסיף ומתפתח בימים אלה, בעקבות מחאת האוהלים של קיץ 2011 - דיון שהינו הדמוקרטי והאוניברסלי ביותר שהתקיים בישראל מזה דורות.

שלמה סבירסקי

המנהל האקדמי של מרכז אדוה

נובמבר 2011

1

לעבור לקדמת הרכבת

למה, בעצם, שלא נשנה את פירמידת השכר לטובתנו?

כולנו מודעים לבעיית אי-השוויון המתעצם. רבים מאיתנו שואפים לחברה שוויונית יותר; למה אנו מתכוונים? כדאי להתחיל מהדבר הברור ביותר: שוויון בהכנסות. בואו נסתכל על המספרים!

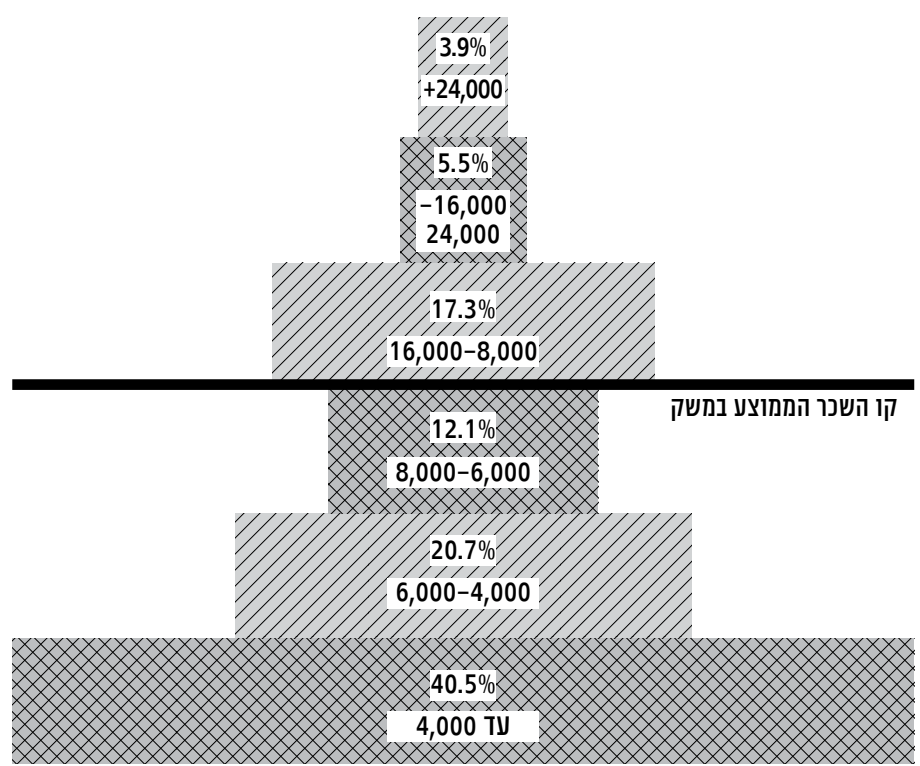
כיום בשנת 2011, מערכת השכר הישראלית נראית כמו פירמידה רחבת-בסיס וצרה בקצה העליון. בתחתית הפירמידה מצויים 40.5% מהשכירים ששכרם אינו עולה על מחצית השכר הממוצע - 4,000 שקל; מעליהם נמצאים 20.7% מהשכירים ששכרם נע בין 4,000 שקל ל-6,000 שקל; מעליהם - 12.1% נוספים ששכרם נע בין 6,000 שקל ל-8,000 שקל. מעל שלוש שכבות אלה ממוקמות שלוש שכבות נוספות, ששכרן נע בין השכר הממוצע במשק ובין שלוש פעמים ויותר מהשכר הממוצע.

מרכז הכובד הוא בבסיס הפירמידה: אם נחבר את שלושת הנדבכים הנמוכים נמצא כי 73.3% מן הישראלים מצויים בתחתית הפירמידה, כשהם משתכרים לא יותר מן השכר הממוצע. לעומת זאת, בקצה העליון של הפירמידה, שם משתכרים שלוש פעמים ויותר השכר הממוצע, נמצאים רק 3.9% מהשכירים. בתוך קצה זה מצויים המאון העליון והאלפיון העליון, שהכנסותיהם גבוהות בהרבה ממה שמוצג כאן.

זוהי הפירמידה המעוררת כל כך הרבה ביקורת, ואשר כולנו רצים לשנות אותה. השאלה היא: איזו פירמידה אחרת תהיה מקובלת עלינו? התשובה אינה פשוטה. כולנו רגילים לתיקונים כאלה או אחרים: למשל, העלאת שכר המינימום בכמה מאות שקל, או העלאות של כך וכך אחוזים בשכרן של המורות, הרופאים או העובדות הסוציאליות. אבל שינוי הפירמידה כולה?

בעצם, למה לא? הנה, אני מציע פירמידה אפשרית, שתאפשר לפחות התחלה של דיון, על מנת שנוכל לחשוב בגדול ולא רק במונחים של תיקון פה ותיקון שם. בפירמידה החדשה המוצעת, מרכז הכובד נע מן הנדבך הנמוך אל הנדבכים האמצעיים. שלושה-רבעים מכלל העובדים יקבלו שכר הנע בין 75% השכר הממוצע לכפליים השכר הממוצע. 5% יקבלו שכר גבוה (פי שלושה ויותר מהשכר הממוצע) ו-5% יקבלו שכר נמוך מאוד (עד מחצית השכר הממוצע). למעשה, אפשר אף לומר כי הפירמידה תהיה בנויה כך ש-90% מהעובדים יהיו בשלושת הנדבכים האמצעיים.

1 נשתמש בנתוני המוסד לביטוח לאומי; לצורך פישוט בחרתי במספר העגול של 8,000 שקל כשכר הממוצע

אפשר, כמובן, לדמיין פירמידה שוויונית עוד יותר. פירמידה שבה, נאמר, 90% מהעובדים והעובדות מקבלים שכר ממוצע, פלוס מינוס 10% או 20%. אלה מספרים הולמים עוד יותר את הרעיון של חברה שוויונית. אפשר גם לחשוב על מודל של שכר המבוסס על צרכי המשפחה ולא על תפוקתו או על כוחו של העובד. אבל כפי שאמרתי, המדובר בתרגיל מחשבתי ולשם כך אין צורך לבחור דווקא במערכת השכר האידיאלית.

הפירמידה החלופית דורשת תשומת לב בשלושה מישורים: ממוצע השכר, כוח הקנייה ורמת החיים. ראשית, הפירמידה החלופית נבנתה על-פי השכר הממוצע של ימינו. ברור שמרגע שכובד המשקל יעבור מן הנדבך הנמוך אל האמצעי, השכר הממוצע יהיה קרוב יותר לשכר החציוני (השכר שמחצית השכירים נמצאים מעליו ומחצית מתחתיו; שכר זה עומד כיום על כ-5,000 שקל). כך, במונחים פחות מתמטיים, השכר הממוצע יהיה הרבה יותר טיפוסי, הרבה יותר שיח משווא כיום (כאשר רק 15%-20% נמצאים קרוב לשכר הממוצע).

שנית, הפירמידה החלופית נבנתה בהנחה שכוח הקנייה של יחידת-שכר יהיה דומה לזה של היום. עוד היא מניחה, שהכסף יידרש עבור אותם צרכים הקיימים כיום: למשל, שזוגות צעירים עדיין יודקו

איך משנים את הפירמידה? התשובה הסטנדרטית של ראשי המשק כיום היא: צמיחה, צמיחה ועוד צמיחה.

ובכן, בעידן שלאחר מלחמת העולם השנייה, ארצות המערב חוו שלושה עשורים של צמיחה נאה, ובמקביל רמת שוויון גבוהה יותר מזו שקדמה למשבר הגדול של 1929. אבל כלל לא ברור האם הצמיחה היא זו שאיפשרה יותר שוויון או שמא המדיניות של שוויון יחסי - זו שהולידה את מדינת הרווחה באירופה וזו שהונהגה בתקופת ה"ניו דיל" בארצות הברית - היא שעודדה את הצמיחה. אחרי ככלות הכל, ה"ניו דיל" קדם לתקופת הצמיחה ומדינת הרווחה האירופית הונהגה מיד לאחר המלחמה, בטרם תקופת הצמיחה.

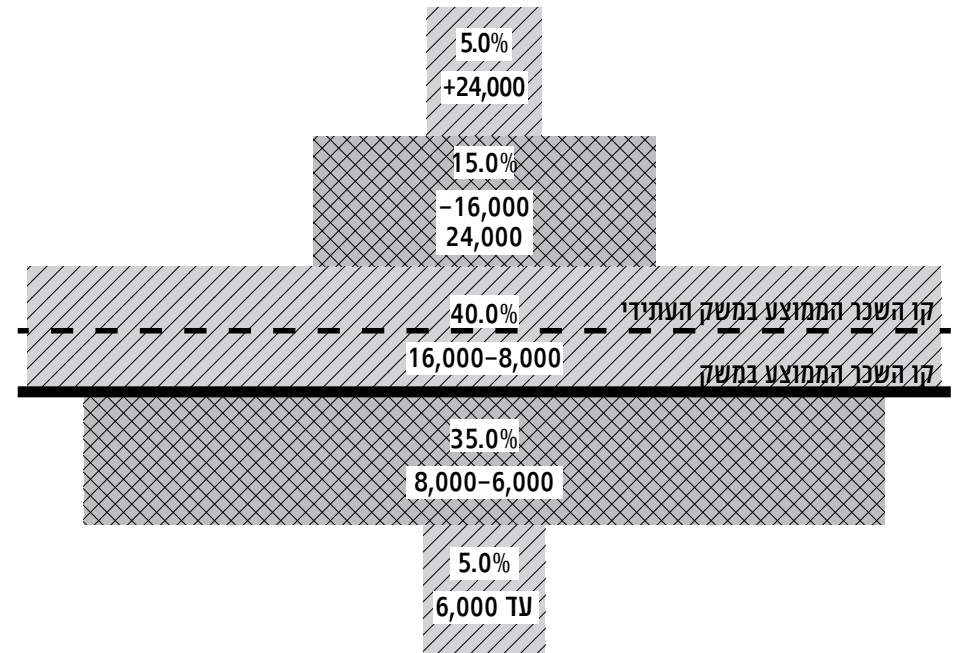
מרגע שחדרו לישראל התפיסות הניאו-ליברליות, גם כאשר היו שנים רצופות של צמיחה, זו לוותה בגידול בפערי הכנסות במקום בצמצום. אם אנו רוצים פירמידה שונה אנו צריכים להתחיל לפעול לקראתה היום, ולא להמתין לסופו של עוד מחזור צמיחה של שלושים שנה

גם ישראל ידעה באותם שלושה עשורים צמיחה נאה. הצמיחה הייתה, מצד אחד, פרי הגידול באוכלוסייה ופרי ההשקעות הגדולות בכל ענפי המשק. מצד שני, היא נעזרה רבות גם במאמצים הגדולים לשלב את הישראלים החדשים בפרויקט בינוי האומה.

באותן שנים שררה גם מידה גבוהה יותר של שוויון בשכר, פרי האידיאולוגיה הלאומית וכוחם של ההסתדרות ושל מפעליה. מרגע שחדרו לישראל התפיסות הניאו-ליברליות, גם כאשר היו שנים רצופות של צמיחה, זו לוותה בגידול בפערי הכנסות במקום בצמצום. אם אנו רוצים פירמידה שונה אנו צריכים להתחיל לפעול לקראתה היום, ולא להמתין לסופו של עוד מחזור צמיחה של שלושים שנה.

יש לומר כי כבר כיום נעשים לא מעט דברים כדי להתמודד עם המציאות הפירמידלית הקיצונית. פוליטיקאים נאבקים לעדכן את שכר המינימום; ארגון כוח לעובדים מאגד אלפי עובדות ועובדות שלא היו מאוגדים עד היום; קואליציה של ארגונים חברתיים למען אכיפת חוקי עבודה נאבקת לחיזוק הרגולציה הממשלתית; ארגון קו לעובד מסייע בידי עובדים זרים לשמור על זכויותיהם; משרד התעשייה, מסחר ותעסוקה מפעיל תכניות להכשרה מקצועית; מרכז ההשקעות מסייע למפעלים שמוכנים לשלם לעובדיהם שכר גבוה יותר; ועוד ועוד.

בכלל, אפשר לומר שבהשוואה לעבר, יש כיום בישראל התעוררות מרשימה בכל הנוגע לזכויותיהם של עובדים ולשכרם. בפרקים שלהלן אנסה להרחיב בכמה מן ההיבטים הללו ולהוסיף אחרים.

לרכישת דירה ושמך הזמן הנדרש להחזר המשכנתא יהיה דומה לזה של היום. במקרה שכזה (וכל עוד לא יחול שינוי בשאר הצרכים והמצרכים), הרי שהשכר הגבוה יותר יאפשר עלייה ברמת החיים - וזה מה שאנו רוצים. אם המדינה תבנה הרבה דירות להשכרה, הצורך ברכישת דירה יקטן ואם שכר הדירה יהיה נמוך (וכל עוד שאר הצרכים והמצרכים לא ישתנו), הרי שהשכר החדש יאפשר שיפור גדול אף יותר ברמת החיים הכללית.

שלישית, הפירמידה החלופית המוצעת מהווה אמנם שיפור על פני המצב כיום ועלייה משמעותית ברמת החיים של חלק ניכר מן הישראלים. אבל זהו לא היעד היחיד שיש לשאוף אליו. כפי שנראה בהמשך, ישראל היא ארץ של שכר נמוך, יחסית לארצות המערב.

אם אנו חפצים לא רק במידה גדולה יותר של שוויון אלא גם בעלייה כללית ברמת החיים, אנו צריכים לשאוף לכך שהשכר הממוצע בישראל יהיה לא רק גבוה משהוא כיום, אלא בעל כוח קנייה דומה לזה של השכר הממוצע בארצות המערב. לשם המחשה, אם אנו רוצים להידמות לארצות הברית, צריך יהיה להכפיל, פחות או יותר, את הערכים בכל אחד מנדבכי הפירמידה השנייה.

במילים אחרות, היעד לעתיד צריך להתגלם לא רק בשדרוג שכרם של מרבית הישראלים יחסית לשכרם כיום אלא גם בשדרוג שכרם יחסית לשכר בארצות המערב העשירות. לא זו בלבד שצריך להעביר את רוב הנוסעים אל קדמת הרכבת אלא שבו בזמן גם צריך להגביר את מהירות נסיעתה.

2

הכסף לא מתגלגל ברחובות

על ארץ של שכר נמוך, שמאז ומתמיד רצתה להיות אמריקה

אי-שוויון הוא צד אחד של המטבע בבעיה החברתית בישראל. הצד השני הוא עובדת היות השכר של רוב הישראלים נמוך לא רק במונחים ישראליים, אלא גם בהשוואה לעמיתיהם בארצות אחרות. לא כל הארצות, כמובן. למעשה, במרבית ארצות תבל השכר נמוך עוד יותר, ולרוב הרבה יותר, מאשר בישראל: בארצות ערב הסמוכות, בארצות אמריקה הלטינית ואפילו בארצות מזרח אסיה העולות. בוודאי ובוודאי שבארצות אפריקה.

זה לא חדש. לפני שלושים שנה, ב-1981, כאשר ישראל היתה פחות עשירה משהיא כיום, כתב יעקב ארנון, מי ששימש קודם לכן כמנכ"ל משרד האוצר, כי "ראוי תמיד לזכור ש-80% מאוכלוסיית העולם חיים בתנאים קשים יותר וברמת חיים הנופלת בהרבה מזו של תושבי מדינת ישראל... מבחינת כוח הייצור ורמת הצריכה, נמצאת ישראל בשני העשירונים הגבוהים ביותר של אוכלוסיית העולם. משמעות הדבר היא, שגם אלה במדינה החיים ברמת חיים שנוהגים לכנותה קו העוני (או אפילו למטה מזה) מצבם שפיר יחסית בהשוואה לחלק ניכר של אוכלוסיית העולם".

העניין הוא שהארצות אליהן אנו שואפים להידמות מצויות במערב אירופה ובצפון אמריקה. למעשה, אפשר למקד את ההשוואה אף יותר: אנו שואפים להידמות ליהודים החיים בארצות אלה; הם-הם המשמשים לנו אמת מידה מעשית, לפחות לאלה מאיתנו שיש להם קרובים בארצות אלה. ובכן בהשוואה לארצות אלה, ובייחוד בהשוואה ליהודים החיים בהן, השכר של רוב הישראלים נמוך.

לפי נתוני ה-OECD (ל-2008), השכר הממוצע בישראל שכזכור, כשני שלישי מן הישראלים משתכרים פחות ממנו - היה נמוך כמעט פי שניים מזה של ארצות הברית, ונמוך מזה של 20 הארצות העשירות של אירופה המערבית וצפון אמריקה. הוא קרוב לזה של יוון, וגבוה רק מזה של ארצות מזרח אירופה.

תמונה דומה עולה מנתונים שמפרסמת הלשכה הסטטיסטית של משרד העבודה האמריקני על עלות השכר של עובדי ייצור בתעשייה. הנתונים, המוצגים בדולרים (ללא התאמה לכוח הקנייה - PPP), מעלים כי בשנת 2009, עלות שכרו של עובד

ייצור ישראלי עמדה על 63% בלבד מעלותו של עובד ייצור אמריקני, 46% מזו של גרמני, 41% מזו של הולנדי, 35% מזו של נורבגי.

כפי שראינו בפרק הקודם, הבעיה העיקרית של ישראל היא משקלם הגבוה של מקבלי שכר נמוך. כ-25% משתכרים לא יותר מ-2/3 השכר החציוני - סכום המוגדר על ידי ה-OECD כשכר נמוך (אזכיר כי השכר החציוני עומד כיום על כ-5,000 שקל. ברוב ארצות ה-OECD, שיעור מקבלי שכר נמוך נע בין 5% ל-15%). ראינו עוד, כי כ-40% מהשכירים בישראל משתכרים לא יותר מ-4,000 שקל.

התמונה אינה חדשה. ישראל - והיישוב היהודי לפני 1948 - היתה מאז ומתמיד ארץ של שכר נמוך (מזה של ארצות המערב!). הסיבות הן רבות: היעדר אוצרות טבע; היעדר תעשייה של ממש עד לשנות ה-70-80; ההיצע הגדול של כוח עבודה זול עוד יותר מזה היהודי; ההישענות ארוכת השנים של מרבית מפעלי הציונות בארץ על תרומות של קהילות יהודיות בחו"ל; ההוצאה הגדולה על ביטחון; ההוצאה הגדולה על קליטת הגירה יהודית.

שכר ורמת חיים מעולם לא היוו מקור משיכה של יהודים לישראל. ראשוני הציונים הגיעו על כנפי החזון הלאומי; אחרים, מרבית היהודים הגיעו בגלל התערעורת יסודות הקיום שלהם בארצות מוצאם; רבים מאלה הגיעו לכאן לא בגלל רמת החיים המקומית אלא משום שארצות אחרות, מושכות יותר - ארצות הברית ומערב אירופה - לא קיבלו אותם.

מי בכל זאת נמשך אל השכר ביישוב הציוני ומאוחר יותר בישראל? בעיקר שכנינו הפלסטינים.

ישראל היתה מאז ומתמיד ארץ של שכר נמוך בשל היעדר אוצרות טבע; היצע גדול של כוח עבודה זול עוד יותר מזה היהודי; הישענות ארוכת שנים של מרבית מפעלי הציונות על תרומות; הוצאות גדולות על ביטחון ועל קליטת הגירה יהודית

שעבורם, השכר אצל מעסיקים יהודים היה גבוה ממה שיכלו לקבל במקומותיהם. גם כאשר הפועלים הציוניים נלחמו כדי להיבדל ולקבל שכר גבוה מזה ששולם לפלסטינים, השכר אצל היהודים עדיין היה מושך דיו עבור פלסטינים רבים ובעיקר עבור הלא-משכילים שבקרבם. על כן נמצא פועלים פלסטינים במרבית גלגוליה של הכלכלה הציונית: פלסטינים עבדו בשדות המושבות היהודיות בעליות הראשונות, באתרי הבנייה ביישובים היהודיים לאחר מלחמת העולם הראשונה, בתעשיות ששיגשו בשנות מלחמת העולם השנייה, באתרי בניין ובשדות שבתוך הקו הירוק לאחר מלחמת ששת הימים.

מזה שני עשורים, מאז האינתיפאדה הראשונה, הצטרפו אל הפלסטינים מאות אלפי מהגרי עבודה - מאפריקה, ממזרח אירופה, מאסיה, מאמריקה הלטינית. ועם כל זאת, השכר הגבוה יותר של היהודים מעולם לא היה גבוה דיו במושגים אירופיים או אמריקניים.

רבים אוהבים להשוות בין ישראל לארצות הברית, בטענה ששתיהן ארצות הגירה. העניין הוא שארצות הברית תמיד משכה מהגרים; כה רבים נמשכו - ועדיין נמשכים - עד שמפעם לפעם ביקשה ארצות הברית לבלום את הזרם באמצעות הטלת מכסות הגירה. ישראל, לעומת זאת, נאלצה מאז ומתמיד להשקיע דמים רבים, תרתי משמע, כדי להביא יהודים אליה. במקרים רבים, ישראל (ובעצם, יהודי ארצות הברית) אף שילמה לשלטונות ארצות המוצא כופר נפש כדי שיתירו ליהודיהן לצאת לישראל - בעיראק ובמרוקו, ברומניה ובהונגריה, וגם ברוסיה של תקופת התפוררות המשטר הסובייטי.

ארצות הברית תמיד משכה מהגרים, ומפעם לפעם ביקשה לבלום את הזרם באמצעות הטלת מכסות הגירה. ישראל, לעומת זאת, נאלצה מאז ומתמיד להשקיע דמים רבים, תרתי משמע, כדי להביא יהודים אליה

באמריקה, לעומת זאת, "הכסף התגלגל ברחובות"; זאת אומרת, השכר שם היה גבוה (יחסית לאירופה ובעיקר למזרח אירופה). הכיצד? אדמת אמריקה הפיקה זהב ונפט, הצמיחה כותנה וחיטה והאכילה עדרי בקר אדירים. כל אלה הניבו כסף רב בשוק המקומי והאירופי וכסף זה איפשר הקמת תעשיות גדולות. כל אלה הצריכו עוד ועוד ידיים עובדות - ולכן השכר הגבוה. היום, כידוע, המצב השתנה.

בישראל, האדמה הספיקה בקושי רב להאכלת האוכלוסייה המקומית. במשך שנים ארוכות, עד להרחבת מפעלי האשלג והפוספטים בנגב, המוצר בעל הערך היחיד שהצמיחה אדמת הארץ היה תפוזים. באמריקה של שנות הפריחה (שחלפו, כאמור) תמיד חיפשו כוח אדם למשרות קיימות. בישראל, מאז ומתמיד צריך היה לייצר מקומות עבודה עבור עובדים קיימים.

במשך שנים רבות, השכר הנמוך - תמיד בהשוואה למערב - איפיינ את מרבית הישראלים, והשכר הגבוה לא היה גבוה הרבה יותר מזה שהרויב קיבל. אין זה אומר שהיה שוויון, כמובן. היו הבדלים משמעותיים ביותר ברמת החיים - אולי משמעותיים יותר, במובנים רבים, מאלה של ימינו: ההבדל בין פחון במעברה לבית בשיכון ותיקים; ההבדל בין חיים בקיבוץ לבין חיים במושב עולים או בעיירת פיתוח; ההבדל בין יהודים לבין ערבים, שיישוביהם חסרו אפילו שירותים בסיסיים.

לעומת הבדלים אלה, פערי השכר היו בעלי משמעות פחותה - אך גם הם היו קיימים: עוד בתקופת היישוב פקידי ההסתדרות והמוסדות הלאומיים קיבלו יותר מן הפועלים; עובדי המדינה קיבלו שכר ותנאים סוציאליים טובים מאלה של הפועלים החדשים - הפלסטינים והיהודים שבאו מארצות ערב; ההסתדרות הכשירה את את הנוהג של שכר גבוה יותר לחבריה האקדמאים והפרופסיונלים, שפעם היו אשכנזים ברובם; הצבא דאג להעניק לקציניו תנאים טובים מהממוצע; והמנהלים בתאגידים הציבוריים החלו עוד בשנות ה-60 לדרוש ולקבל

תגמול גבוה במיוחד. מי שהיה לו דוד באמריקה - בדרך כלל, ותיקים יוצאי אירופה - נהנה ממצרכים שלא ניתנו להשגה בשוק המקומי. ניצולי שואה שהיו זכאים לפיצויים מגרמניה נהנו מתוספת הכנסה.

מלחמת ששת הימים שינתה את כל זה. בעיקר בעקבות הרחבה מסיבית של התעשייה הצבאית והיווצרותה של מה שקרוי תשלובת תעשייתית-צבאית, שבתוך זמן לא רב דחקה את התפוזים ואת היהלומים המלוטשים מפסגת הייצוא הישראלי. הבנקים, שסייעו במימון הייצור והייצוא, צמחו גם הם. גם עסקי הבנייה והנדל"ן פרחו, בין השאר בשטחים שנכבשו. עם השנים, התשלובת התעשייתית-צבאית הצמיחה את תעשיות ההיי-טק.

לראשונה היתה בישראל תשתית כלכלית שעליה יכול היה לצמוח מעמד בינוני-גבוה הדומה למקביליו במערב. הכותרת "העשירון העליון" מתכוונת למעמד זה. התשלובת התעשייתית-צבאית-פיננסית הצמיחה גם, לראשונה, את מה שבעבר נהגו לקרוא "בורגנות גדולה" (והיום מכנים טייקונים, אוליגרכים או "עשרים המשפחות").

יש בסיפור של התשלובת התעשייתית-צבאית ובנותיה הגיון היסטורי רב, שהרי אם הייתה בארץ הזאת פעילות אנושית בולטת במיוחד על פני השנים הייתה זו הלחימה. עד 1982 הספיקו להתחולל כאן שש מלחמות גדולות ואין סוף עימותים מזוינים קטנים יותר. ישראל צברה בתחום זה ידע רב שאותו היא השכילה להמיר לפעילות כלכלית רווחית, הודות להשקעות מדיניות כבדות במסגרת תקציב הביטחון והודות לסיוע אמריקני נדיב. בשנות ה-90 כבר ייצאה ישראל לא רק נשק - ייצוא שעומד גם כיום על כ-10% מכלל הייצוא הישראלי - אלא גם סטארט-אפים שהכניסו לבעליהם מאות מיליוני שקל.

התשלובת התעשייתית-צבאית, תעשיית ההיי-טק והבנקים שימשו פלטפורמה לשרוג כלכלי של חלק קטן של הישראלים וליתר דיוק, לקפיצת מדרגה שלהם מ"ארץ השכר הנמוך" אל רמת שכר מערבית יותר. השכר הממוצע בענפי ההיי-טק, כ-18,000 שקל (הממוצע כולל, כמובן, גם שכר נמוך מזה), גבוה פי כמה מהשכר שרוב השכירים בישראל מקבלים. כאשר שני בני הזוג - נאמר, האחד/ת בהיי-טק והשני/ה כפיננסים - משתכרים כל אחד סכום שכזה, הם הופכים חברים מן המניין בעשירון העליון: ב-2009, סף הכניסה לעשירון זה עמד על כ-32,000 שקל.

זוהי הכנסה של "מעמד בינוני מערבי". זאת אומרת, זה הסכום המאפשר איכשהו לרכוש בית או דירה בשכונה עם בתי ספר טובים, לשלם עבור גן ילדים טרום חובה, לשלם עבור חינוך תיכון המבטיח כניסה לאוניברסיטה ולעמוד בכל התשלומים המוטלים כיום על משקי הבית: ביטוח רפואי משלים, ביטוח רפואי פרטי וכיו"ב. זה מה שצריך כדי להחזיק שתי מכוניות, לנסוע לעתים לחו"ל, לחסוך לעת זקנה.

כיום, זהו מעמד מצומצם בהיקפו. השאלה היא, כיצד אפשר לקרב אליו את שאר הישראלים.

3

העסקה המשולשת

על הפקרת ההסתדרות, צלע שלישית להון ולשלטון את העובדים והעובדות

איך ניתן להסביר את מספרם העצום של מקבלי השכר הנמוך - אותם 40% מן העובדים שלוקחים הביתה לא יותר מ-4,000 שקל, ואותם 20% נוספים שמשכרים לא יותר מ-6,000 שקל? תשובה אפשרית אחת היא שמדובר בעובדים שנותרו מאחור, איפשהו בשנות החמישים והשישים של המאה ה-20, לאחר שההייטק והפיננסים פרצו כלפי מעלה. ישנם בוודאי עובדים שכאלה. למשל, עובדי הטקסטיל בעיירות הפיתוח. אבל בחלק גדול מן המקרים, מדובר בתעסוקות חדשות ובדרגות שכר חדשות, נמוכות מאלה הישנות.

בישראל שלאחר מלחמת ששת הימים צצו תעסוקות חדשות. למשל, עובדי מסעדות: בשנות החמישים והשישים, ישראלים אכלו בבית ולא במסעדות. בשנות השמונים והתשעים, נסיבות חדשות ובראשן היווצרותו של מעמד עם כסף, הולידו מנהג חדש של אכילה בחוץ, תחילה בסופי שבוע ומאוחר יותר מדי יום. או עובדי חברות כוח אדם, שכלל לא היו קיימות לפני שנות השמונים.

גם עובדי ביטחון ואבטחה נמנים עם העיסוקים שהחלו להתפשט לאחר כיבוש השטחים הפלסטיניים ב-1967, והתרבו מאוד באינתיפאדה השנייה.

ההסתדרות, שערב מלחמת ששת הימים הגיעה לשיעורי חברות מאוד גבוהים - 80% עד 90% מכלל העובדים והעובדות בישראל - לא איגדה את העובדים החדשים, אולי מתוך תחושה שמדובר בתופעות זמניות וחולפות. כך צמחה לה אט-אט תופעה שקודם לכן הייתה מצומצמת: עובדים נעדרים כוח מיקוח שאינם זוכים להגנה, לא מצד המדינה, שאינה אוכפת את חוקי העבודה שלה, ולא מצד ההסתדרות, שאינה טורחת לאגד אותם.

ממש כשם שהתשלובת התעשייתית-צבאית הגדולה היא תולדה של מלחמת ששת הימים, כך גם התופעה של כוח עבודה בלתי מאורגן. אמנם, גם קודם לכן ההסתדרות לא כל כך הגנה על העובדים החדשים דאו - למשל, העובדים המזרחים בשכונות ובעיירות הפיתוח או העובדים הערבים,

שעד שנת 1966 כלל לא הורשו להיות חברים בהסתדרות. עם זאת, ההסתדרות הייתה גוף רב עוצמה שהיה בידו להעניק הגנה יעילה לעובדים בעת הצורך.

בעקבות המלחמה החלה להיפרץ חומת המגן ההסתדרותית: הפרצה הגדולה ביותר ניבעה כאשר משה דיין עודד את כניסתם לשוק העבודה הישראלי של עובדים פלסטיניים מן השטחים שנכבשו במלחמה. המדינה, שמרבית ראשיה, משמאל ומימין, חפצו בהחזקת השטחים הכבושים, עודדה את כניסת הפלסטינים: מצד אחד, כניסה זו אפשרה למדינה להציג את הכיבוש כ"נאור", כיוון שהוא קידם צמיחה כלכלית של השטחים; מצד שני, היה בה כדי לספק לקבלנים ולחקלאים הישראליים כוח עבודה זול שאינו יכול להתלונן ולעשות צרות, משום שאינו מאורגן ומאוגד.

הפרצה הראשונה עודדה פרצות מאוחרות יותר. כאשר האינתיפאדה הראשונה אילצה את המדינה לבטל את היתרי הכניסה לעובדים פלסטיניים, מיהרה המדינה להעניק אותם לכוח עבודה זול עוד יותר - מהגרי עבודה מכל קצווי תבל.

ההסתדרות נרדמה בשמירה בכל הנוגע להגנה על העובדים החדשים, הן אלה שחצו את הקו הירוק והן אלה שנחתו בשדה התעופה. היא גם נרדמה בשמירה על עובדים ישראלים שהתחילו להיות מועסקים בשכר "פלסטיני" או בשכר של "עובדים זרים"

אין המחשה טובה מזו לקשר ההדוק בין הון לשלטון: לא במובן הרכילותי המשמש את התקשורת לאחרונה, של קשרים אישיים הדוקים בין טייקונים לבין מקבלי החלטות, אלא במובן העמוק יותר, של אינטרסים מערכתיים משותפים למדינה ולמעסיקים.

אבל יש גם צד שלישי לעסקה: ההסתדרות, שכמה מתאגידיה היו שותפים בכירים בתשלובת התעשייתית-צבאית. ההסתדרות נרדמה בשמירה בכל הנוגע להגנה על העובדים והעובדות החדשים, גם אלה שחצו את הקו הירוק וגם אלה שנחתו בשדה התעופה בן גוריון. היא גם נרדמה בשמירה על עובדים ועובדות ישראליים שהתחילו להיות מועסקים בשכר "פלסטיני" או בשכר של "עובדים זרים": עובדי חברות כוח אדם, עובדי שמירה ואבטחה, עובדי נקיון, עובדי מסעדות ושירותי מזון, עובדים של מלכ"רים פרטיים, עובדי חקלאות, עובדים של שירותי רווחה ועוד.

חוקרים רבים נוטים לייחס את הצמיחה ואת יחסי העבודה הטובים שאפיינו את תור הזהב של הקפיטליזם בן-זמננו - שלושת העשורים שלאחר מלחמת העולם השנייה - לשיתוף הפעולה ההדוק ששרר באותן שנים בין המדינה, איגודי המעסיקים ואיגודי העובדים. המדינה דאגה

לתכנון ולפיתוח, המעסיקים דאגו לייצר מקומות עבודה וגם מגוון גדול של מוצרי צריכה והעובדים דאגו לשקט תעשייתי, בתמורה לשכר הוגן. החוקרים קראו למערכת היחסים הזאת בשם "קורפורטיזם". ההסדר היה בעייתי, בעיקר עבור העובדים, שהסכימו לוותר על תביעות גדולות יותר; מצד שני, ההסדר הבטיח להם ביטחון תעסוקתי.

המעסיקים משלמים לעובדים מעט ככל האפשר; המדינה לא רואה ולא שומעת; וההסתדרות דואגת, כמו בעבר, לשקט תעשייתי – אלא שעתה היא עושה זאת לא באמצעות איגוד העובדים אלא באמצעות אי-איגודם

מה השתנה מאז? מספר דברים: ראשית, בעבר המדינה הייתה הצד החזק במשולש בעוד שהיום הצד החזק הוא המעסיקים; שנית, המדינה כבר לא כל כך מתכננת, לא כל כך מפתחת ובקושי מפקחת, והיא מתמקדת בטיפוח ההון יותר מאשר בהגנה על העובדים. איגודי העובדים, מצדם, מגינים על פלח הולך וקטן של העובדים.

בכל זאת, הקורפורטיזם נמשך: אלא שאם בעבר היה זה קורפורטיזם פעיל, שכל שותפיו מגלים ערנות ומעורבות, עתה זהו קורפורטיזם המבוסס על העלמת עין ועל היעדר פעולה מצד המדינה והאיגוד המקצועי: המעסיקים משלמים לעובדים מעט ככל האפשר; המדינה לא רואה ולא שומעת; וההסתדרות דואגת, כמו בעבר, לשקט תעשייתי - אלא שעתה היא עושה זאת לא באמצעות איגוד העובדים אלא באמצעות אי-איגודם. את חומת העגלות המפורסמת של סרטי המערב הפרוע היא מסדרת מסביב למספר קטן של ועדים חזקים, ואת כל שאר העובדים היא מפקירה לחסדי המעסיקים (ויסלחו לי האינדיאנים).

4

ברוכים השבים לימי הביניים

על אלה

שמרוויחים

4,000 שקל –

אפשר בכלל

לחיות מזה?

נשאלת השאלה: איך אפשר לחיות מ-4,000 שקל לחודש? איך מסתדרים אותם 40% מהשכירים בישראל שזה שכרם? איך מסתדרים ה-20% הנוספים שמשתכרים בין 4,000 שקל ל-6,000 שקל?

רווקים, כמובן, יכולים איכשהו להסתדר עם זה. אבל מה עם משפחה? ומה עם משפחה עם ילדים? התשובה הפשוטה היא, כמובן, שבמשפחות "נורמטיביות" יש יותר ממפרנס אחד, ואז בהנחה שהמפרנס/ת השני/ה משתכר/ת לפחות סכום דומה, יש למשק הבית סכום כפול - 8,000 שקל.

זה כבר נשמע הרבה יותר טוב - עד שמגיעים להוצאות, בייחוד כאשר יש ילדים. מעון יום של ויצי"ו או נעמת עולה 900 שקל לילד. הבעיה היא שאין מספיק מעונות שכאלה, כך שהחלופה היחידה היא מעון יום פרטי, שם צריך לשלם 2,000 שקל ומעלה. על זה צריך להוסיף משכנתא, ועוד תשלומים קבועים למיניהם - ארנונה, חשמל, מים, כבלים, סלולארי, ועוד ועוד.

אבל יש גם משקי בית שבהם מפרנס אחד בלבד. ב-2009, ב-44% ממשקי הבית שהיו בהם מפרנסים, היה מפרנס אחד בלבד. בכמעט מחצית ממשקי הבית הללו, היו ילד אחד או שניים. זאת לדעת: עובד/ת ששכרו/ה 4,000 שקל המפרנס/ת 2 נפשות נוספות נמצא/ת מתחת לקו העוני.

יש מי שאינם מאמינים לנתונים: "זה לא נכון, יש הרבה שעובדים בשחור". ואכן, מי אינו מכיר אנשים העובדים (חלקית) בשחור? אינסטלטורים, נהגי מוניות, מורות פרטיות, שיפוצניקים ועוד ועוד. מי אינו מכיר את השאלה: "את צריכה קבלה?" ומי לא יודע מיהם העובדים בשחור? הערבים, כמובן (אומרים היהודים); החרדים, כמובן (אומרים החילונים); הקבלנים, כמובן (אומרים הזקוקים לשיפוצניק); וכן הלאה.

אין כל דרך מסודרת לדעת בכמה כסף מדובר. בהשוואה בינלאומית שערך הבנק העולמי עבור השנים 1999-2007 נמצאה ישראל במיקום לא רע - 115 מתוך 151 מדינות שנבדקו, עם הון שחור שהוערך בכ-21.8% תמ"ג (לשם השוואה, בארצות הברית ובשווייץ הוא עמד על קצת יותר מ-8% תמ"ג, בטורקיה

על 33% תמ"ג וברוסיה על 49% תמ"ג). כל אלה, כמובן, הן הערכות. לעומת זאת אפשר לומר במידה גבוהה של ביטחון שאם יש כסף שחור, הוא מצוי דווקא בקצה העליון של סולם ההכנסות.

בואו נראה מה כתב על כך עוד בשנות ה-80 יעקב ארנון, מי שאמור היה לדעת כי שימש כמנכ"ל משרד האוצר:

"איש אינו יודע את שיעור העלמת ההכנסות במשק הישראלי ובתחום זה אין אנו הארץ היחידה שבה תופעה זו שכיחה בממדים רציניים. קיים יסוד להניח שעל פי 'מוסר המסים' מדורגת מדינת ישראל אי-שם באמצע בתוך קהל המדינות הגובות מס הכנסה, ומקומה בסולם אחרי ארצות הברית ואחרי ארצות צפון אירופה - וכנראה לפני ארצות דרום אירופה. מה שחמור אצלנו באופן מיוחד הוא ההבדל בין השכבות המשלמות מס אמת על חלק גדול מהכנסתם לבין שכבות, שאף אם הן נמנות עם משלמי מס, מוטל מס זה רק על חלק קטן מהכנסתן."

"השיטה הקיימת, הדורשת ניכוי-במקור מכל השכירים לפי השיעורים הנקבעים בידי שלטונות המס, מבטיחה שחלק גדול מהשכירים במדינה ישלם את מס ההכנסה על מירב הכנסותיו. העובדה שאין זאת שיטת הגבייה של המס מעצמאים, מביאה לידי פער ברמת הגבייה בין שתי קבוצות אלה."

מחאת האוהלים צמחה על רקע שחיקה נפשית של שכבת אוכלוסייה, שאינה יכולה עוד לבסס את רמת החיים שלה על שירותים מדינתיים חיונים כמו חינוך ובריאות; ומנגד, אינה נהנית מגידול בהכנסותיה שיאפשר להדביק את הפער הגדל בינה לבין העשירון העליון

יש גם מי שחושבים שנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה אינם אמינים, אולי אין כל כך הרבה אנשים שמשכרים פחות מ-4,000 שקל? הגישה הזאת אינה מופרכת מיסודה, שהרי נתוני הלמ"ס מסתמכים על מה שהציבור מוסר ללמ"ס: הלמ"ס בוחרת מדגם של 20,000-30,000 משקי בית, שולחת אליהם פוקדים, אלה שואלים את מי שנמצא בבית מה השכר של המפרנס או המפרנסים, וזהו. ברור שאנשים עשויים למסור נתונים לא מדויקים ו/או לא נכונים.

אלא שגם כאן, אלה המדווחים על הכנסה נמוכה מן האמיתית הם דווקא בעלי הכנסה גבוהה. שכיר או שכירה המקבלים 4,000 שקל אינם מתקשים לזכור מה כתוב בתלוש שלהם. הבעיה היא עם אנשים המקבלים כמה תלושים או הטבות שונות בנוסף על התלושים או הכנסות נוספות על המשכורת, כמו שכר דירה מדיירים או השקעות בבורסה. אמר לי פעם איש רב-הכנסות: "האמן לי שלמה, אין לי מושג כמה כסף יש לי". אני מאמין לו.

בדיקה שערכו טל פניני ודמיטרי רומנוב ממינהל הכנסות המדינה - שם ניתן להשוות את מה

שאנשים מוסרים ללמ"ס עם מה שהמעסיקים של אותם אנשים מדווחים למס הכנסה - העלתה, כי הפער הגדול ביותר בין שני הדיווחים הוא בעשירון הגבוה.

ואם כבר הזכרנו את מינהל הכנסות המדינה, היושב על הדוחות למס הכנסה - האם התמונה שעולה מן הנתונים שלהם ורודה יותר? האם אי השוויון אצלם נמוך יותר? התשובה שלילית. גם לפי נתונים אלה (לשנת 2009), 70% מן העובדים (שכירים ועצמאים) משתכרים שכר ממוצע ומטה, עוד 20% משתכרים, בממוצע, בין 11,000 שקל ל-15,000 שקל, ורק העשירון העליון יוצא דופן, עם שכר ממוצע של כ-38,000 שקל. ובתוך העשירון העליון מצוי המאון העליון, המשתכר בממוצע 124 אלף שקל בחדש.

או איך חיים מזה? התשובה נמצאת לא באיכות הנתונים אלא בחלופות של רמת חיים. מרבית הישראלים חיים כיום טוב יותר מקודמיהם בדורות קודמים, לא משום שהשכר שלהם כל כך גבוה, אלא משום ששכר הסינים כל כך נמוך (לא רק הסינים: גם הפלסטינים, הווייטנאמים, הקמבודים, הקוריאנים, התאילנדים, הרומנים, ועוד ועוד). הודות לשכר נמוך זה ניתן כיום להלביש את משפחה, להאכיל אותה, לרהט את ביתה ולציידו במוצרים חשמליים ואלקטרוניים - במחירים זולים, יחסית.

לא רק הייבוא מארצות מזרח אסיה זול. גם הייבוא מהשטחים הפלסטיניים זול - למשל, השווקים והקניונים ביישובים הפלסטיניים. וכך גם מרכזי הקניות ביישובים הערביים בתוך הקו הירוק: חבילת חיתולים לתינוקות בכלבו בעיר יהודית עולה 70 שקל, אך בעיר ערבית רק 50 שקל; זאת משום שהספקים מוכרים לערבים במחיר זול יותר, משום שהנדל"ן זול יותר, משום שעלות העבודה זולה יותר - ואולי גם מפני שלעתים המוצרים קרובים לתפוגת התוקף או שכבר עברו אותה. היהודים החרדים, שמתאפיינים בשיעורי העוני הגבוהים ביותר בישראל, קונים גם הם בזול, ואף נהנים מסיוע של גמ"חים למיניהם.

אבל ישנם דברים שבשום אופן לא ניתן לרכוש עם שכר של 4,000 שקל. אי אפשר לקנות דירה, לפחות לא ללא סיוע של בני משפחה או של נדבנים: בעשירון התחתון, כמעט 60% גרים בשכירות; בעשירון התשיעי - 35% ובעשירון השמיני - 33%. במילים אחרות, בין שלישי לשני-שלישי משלושת העשירונים הנמוכים אינם יכולים לרכוש דירה. בעשירון העליון, לעומת זאת, 90% הם בעלים של דירה אחת לפחות.

כמו כן, אי אפשר להבטיח לילדים מסלול לימודים המוביל להשכלה גבוהה: תשלומי הורים לתיכון שרוב בוגריו מחזיקים בתעודת בגרות המבטיחה כניסה למוסד להשכלה גבוהה יכולים להגיע כיום ל-1,000-1,500 שקל לחודש ויותר.

ועל אלה אפשר להוסיף עוד כהנה וכהנה: למשל, בעשירון השני מלמטה, רק לשליש יש מכונית; בעשירון העליון - למחצית משקי הבית יש שתי מכוניות ויותר. בעשירון השני מלמטה, ההוצאה החודשית הממוצעת על נסיעות לחו"ל עמדה (2008) על 97 שקל; זאת אומרת, רוב האנשים

בעשירון זה כלל לא נסעו לחו"ל; בעשירון העליון, ההוצאה החודשית הממוצעת על נסיעות לחו"ל עמדה על 1,334 שקל.

כמובן שעם 4,000 שקל לחודש אי אפשר לקנות דברים רבים נוספים: מזון מגוון ועשיר, ביקור אצל רופא פרטי, טיפול שיניים פרטי, ביטוחים רפואיים משלימים ופרטיים, חופשה בצימר, ארוחות תדירות במסעדה, ביקור בתיאטרון או במופע מוזיקלי ועוד ועוד.

עם 4,000 שקל לחודש אי אפשר לקנות דברים רבים נוספים: מזון מגוון ועשיר, ביקור אצל רופא פרטי, טיפול שיניים פרטי, ביטוחים רפואיים משלימים ופרטיים, חופשה בצימר

הורים בעלי שכר נמוך אינם יכולים להוריש לילדיהם קניין כלשהו ואינם יכולים להעניק להם השכלה ראויה לשמה. צאצאיהם יהיו כמוהם. ברוכים השבים אל ימי הביניים.

עם משכורת של 8,000 שקל לחודש או עם הכנסה משפחתית של 16,000-18,000 שקל, אפשר לעשות הרבה יותר, כמובן - אבל החיים אינם נעשים פשוטים יותר בהכרח. שכן אצל המעמד הבינוני יש סעיפי הוצאה שכלל אינם מופיעים אצל בעלי שכר נמוך. בעיקר משכנתא, שעשויה להוות 25%-30% מההכנסה המשפחתית. לאחר מכן, הוצאות על חינוך הילדים, שבעלי שכר נמוך כלל לא מוציאים - מעון, גן פרטי, תשלומי הורים לבית הספר היסודי ובית הספר התיכון. על כל אלה צריך להוסיף הוצאות על בריאות, החזקת מכונית, ועוד ועוד.

מחאת האוהלים לא צמחה על רקע של מצוקה אלא על רקע של שחיקה נפשית של שכבת אוכלוסייה שאינה יכולה עוד לבסס את רמת החיים שלה על שירותים מדינתיים חינם כדוגמת חינוך ובריאות או על הלוואות נוחות לרכישת דירה, ואשר מצד שני אינה נהנית מגידול בהכנסותיה שיאפשר לה להדביק את הפער הגדל בינה לבין העשירון העליון.

5

קריצת עין

על הצד האפל
שבניהול מדינה
עם משק של
שכר נמוך, מיסוי
עקיף ומימון זר

שכר נמוך פירושו תשלום מסים נמוך, הכנסה ממשלתית נמוכה ממסים פירושה מדינה שמתקשה לממן את כל הוצאותיה.

ב-2010, מחצית הנישומים בישראל - 51.2% - לא הגיעו לסף מס ההכנסה בגלל שכרם הנמוך (53.6% מהשכירים ו-53.4% מהעצמאים; 83.2% מהגברים ו-66.8% מהנשים). במילים פשוטות, הם לא שילמו מס הכנסה.

איך זה יכול להיות? הרי על פי חוק כל עובד ועובדת, גם אלה המשתכרים שכר נמוך (ב-2010, עד 4,770 שקל) חייבים לשלם מס הכנסה. על 4,770 שקל צריך לשלם מס הכנסה בשיעור של 10%, זאת אומרת, 774 שקל.

אלא שהאוצר מעניק לכל גבר תושב ישראל 2.25 נקודות זיכוי, שכל אחת מהן שווה (ב-2010) 502 שקל. בסך הכל - 461.25 שקל. פירוש הדבר שבמקום לשלם 477 שקל עליו לשלם רק 15.75 שקל (477 שקל פחות 461.25 שקל). אישה זכאית ל-2.75 נקודות זיכוי ומתחילה לשלם רק החל מ-5,390 שקל; אלא שרוב הנשים כלל לא נהנות מנקודות הזיכוי (שגדלות עם מספר הילדים) בגלל שכרן הנמוך. על זה יש להוסיף הטבות מס למתגוררים באזורי עדיפות לאומית.

עובדים ועובדות אלה לא משלמים מס הכנסה - אבל הם כן משלמים מסי חובה אחרים: דמי ביטוח לאומי [בעלי שכר נמוך משלמים שיעור מופחת]; דמי ביטוח בריאות ממלכתי (גם כאן יש שיעור מופחת לבעלי שכר נמוך); וכמובן, מע"מ ומסים עקיפים אחרים, כדוגמת מס סיגריות ובלו דלק.

אבל נחזור למס ההכנסה. ברוב מהלך המאה ה-20, המס על ההכנסה היה המס העיקרי שמימן את פעילויותיהן של המדינות השונות.

העובדה שמחצית הנישומים אינם משלמים מס הכנסה היא הצד האפל של הקורפורטיזם, העסקה המשולשת עליה הרחבנו בפרק הקודם. שם קראנו לזה קורפורטיזם של העלמת עין. אפשר גם לקרוא לו קורפורטיזם של קריצת עין: מספרים על ביקור של פקיד סובייטי בכיר בחווה חקלאית שיתופית, שבמהלכה התלוננו עובדי החווה על השכר הנמוך - "זה שכר זה"? הסתכל הפקיד הבכיר על התוצרת שהפיקו וענה בקריצה: "וזאת עבודה?"

והתרגום - "זה שכר זה"? תשובה: "שתוק, לפחות אתה לא משלם מס!"

זוהי עסקה אפלה. מדוע? כי המעסיקים מקבלים עובדים זולים; המדינה מקבלת שקט פוליטי (הן כי המעסיקים מוכנים להעסיק אותם והן כי העובדים לוקחים הביתה סכום גדול משהיו לוקחים אילו שילמו מס הכנסה - כמעט את כל ה-4,770 שקל, במקום 4,308.75 (4,770 פחות 461.25).

אז מה רע? מה שרע הוא, שהעובדים מפסידים. הם משלמים למעשה מס כבד מאוד בצורה של שכר נמוך מאוד. כל ההבדל הוא שאת המס הם משלמים למעסיקים במקום למדינה. המעסיקים, לעומתם, אכן מרוויחים: הם מקבלים חלק גדול מכוח העבודה הישראלי במחיר נמוך.

כאשר האוצר פוטר את בעלי ההכנסות הנמוכות ממס הכנסה הוא אינו עושה להם טובה גדולה: הוא פשוט נכנס אל הכיס שלהם דרך החלון, זאת אומרת, דרך המסים העקיפים

המדינה, כאמור, מפסידה כספי מסים פוטנציאליים, אך מרוויחה משהו שחשוב לה הרבה יותר - יציבות שלטונית. כאשר השכר הוא כה נמוך, יש די הרבה מעסיקים שמוכנים לקפוץ על המציאה ולייצר מקומות עבודה ואז המדינה פטורה מלהתמודד עם המוני מובטלים שעלולים לערער את היציבות הפוליטית.

בעלי שכר נמוך מפסידים לא רק כסף; הם מפסידים גם מעמד אזרחי. תשלום המס מקנה תחושה של אזרחות "חזקה" או, אם תרצו, יחס קנייני כלפי המדינה. המדינה היא "שלי", "שלנו". ידוע שלעשירים יש יחס קנייני חזק מאוד כלפי המדינה, ובדרך כלל הם אינם מהססים להפעיל את משקלם בענייני מדינה, בעיקר באותם עניינים הנוגעים להם. בעלי שכר נמוך אינם יכולים להרגיש כך. להפך, ההרגשה שלהם - הרגשה שאותה טורחים לטפח הן העשירים והן ראשי המדינה - היא שמה שהמדינה נותנת להם הוא בבחינת חסד, שהרי הם אפילו לא משלמים מסים. מבחינה זאת, עדיף שכל עובד ועובדת ישלמו מס, גם אם נמוך, ויקחו "בעלות" על המדינה.

אבל עתה נתמקד בהפסד של המדינה. איך יכולה המדינה לתפקד כאשר רבים כל כך מתושביה אינם משלמים מס הכנסה? יש לכך שתי תשובות: האחת, המדינה מערימה על עובדיה ונכנסת לכיס שלהם דרך סל הקניות במקום דרך תלוש השכר. השנייה, ישראל נהנית כל שנותיה ממימון חיצוני נדיב.

נתחיל בסל הקניות. בעבר - נגיד, בשנת 1995 - רוב הכנסותיה של המדינה (54%) נבעו מן המס על הכנסת העובד/ת (מס הכנסה) ומן המס על הכנסות החברות (מס חברות). כיום, רוב (52%) הכנסות המדינה נובעות ממסים עקיפים ומאגרות; מע"מ, מס סיגוריות, בלו דלק, המע"מ לבדו מכניס שני-שלישים מהמסים העקיפים. לפני 20 שנה, המע"מ היווה פחות מרבע מהכנסות המדינה ממסים; היום - שלישי.

בישראל, חלקם של המסים העקיפים בסך ההכנסות ממסים הוא מן הגבוהים בארצות ה-OECD - מקום שלישי. למה? כי ראש הממשלה נתניהו, עוד בהיותו שר האוצר נתניהו, ב-2003, ביקש להיטיב עם בעלי ההון ועם בעלי ההכנסות הגבוהות באמצעות הפחתת מס ההכנסה ומס החברות; ב-2009 הוא אף הצליח לקבל את אישור הכנסת להמשך הפחתת שני מסים אלה עד 2016.

איך משלמים את הכנסות המדינה? כמובן, באמצעות מסים עקיפים ובראשם המע"מ. מע"מ משלמים כולם. במע"מ אין פטור לבעלי הכנסות נמוכות. עני ועשיר משלמים מע"מ זהה; הבעיה, כמובן, היא שאצל העני, זה מהווה חלק גדול יותר מן ההכנסה הכוללת שלו.

שלא תהיינה אי-הבנות: בעלי הכנסות גבוהות משלמים לא רק את רוב המסים הישירים אלא גם את רוב המסים העקיפים. למשל, הכנסות המדינה ממיסוי עקיף על ענף הרכב (מס קנייה, מכס, בלו דלק, אגרות רישוי ונהיגה וכן מע"מ על מרכיב המס) הסתכמו בשנת 2009 בכ-28 מיליארד שקל. ברור הוא שאת רוב הכסף שילמו פרטים וחברות בעלי הכנסות גבוהות: הם קונים יותר מכוניות חדשות, הם קונים יותר מכוניות יקרות והם גם צורכים יותר דלק. אבל גם בעל מכונית מיד שנייה או שלישית חייב לקנות דלק ולשלם עבור רישוי שנת, והוא משלם את המע"מ המוטל על אלה.

במילים אחרות, כאשר האוצר פוטר את בעלי ההכנסות הנמוכות ממס הכנסה הוא אינו עושה להם טובה גדולה: הוא פשוט נכנס אל הכיס שלהם דרך החלון, זאת אומרת, דרך המסים העקיפים.

האוצר יכול להרשות לעצמו לקצץ מסים לבעלי הכנסות גבוהות, בין השאר משום שישראל נהנית ממימון חיצוני גדול יותר מזה של רוב, אם לא כל, ארצות תבל. מאז היווסדה מקבלת ישראל סיוע חוץ רב - תרומות של יהודי התפוצות, שילומים מממשלת גרמניה, סיוע ממשלתי מארצות הברית.

ישראלים רבים מגחכים כיום בינם לבין עצמם כשהם צופים במאמצי הפלסטינים לזכות בהכרה בינלאומית למדינתם. איזו מדינה כבר יכולה להיות להם, הם אומרים לעצמם, כאשר הפלסטינים תלויים כל כך בסיוע חוץ? ישראלים אלה שוכחים, שארצם-הם, כשהייתה צעירה, הייתה במצב דומה; הנה מספר צייטוטים מיעקב ארנון מנכ"ל משרד האוצר לשעבר:

"בשנים 1953-1954 עוד היו הכלכלה והחברה בארץ בראשית דרכן, והיה ספק לגבי המשך קיומה של המדינה מבחינה כלכלית. באותה תקופה חקרה ועדה אמריקאית את המצב הכלכלי במזרח התיכון ובהגדרה את המצב במדינת ישראל הסתפקה בשתי מילים non-viable (חסרת כוח חיות)".

"חשוב לזכור שגם המענקים וגם ההלוואות שממשלת ישראל מקבלת מממשלת ארצות הברית וגם התקבולים והתשלומים של מפעל איגרות החוב "עצמאות ופיתוח" של יהודי התפוצות, הם חלק מהתקציב הכולל של מדינת ישראל. מכל הכנסות תקציב 1980-1981 בסכום של כ-109 מיליארד ל"י, קרוב ל-20% - מקורם בשני סעיפים אלה".

"עד 1980 קיבל המשק הישראלי כ"מתנה" מאחרים כ-50 מיליארד דולר: כ-1/4 מענק מממשלת ארצות הברית, כ-1/4 ממוסדות יהודיים, כ-1/4 פיצויים מגרמניה וכ-1/4 העברות פרטיות אחרות".

מי שחושב שמדובר בעבר הרחוק בלבד, טועה. גם כיום, מדי שנה מקבלת ממשלת ישראל מממשלת ארצות הברית שלושה מיליארד דולר למימון תקציב הביטחון. כסף זה נרשם בספרי התקציב ומהווה חלק אינטגרלי של תקציב המדינה. בשנת 2011 מדובר היה ב-3% מתקציב המדינה. זה נשמע מעט, יחסית. אבל כשמגלים

זוה סך המקביל ל-12% מהכנסות המדינה ממס הכנסה, זה נשמע הרבה יותר משמעותי. הערך של המימון הזה מתגבר כשמתברר שמדובר בכ-20% מתקציב הביטחון.

כידוע, ישראל מקבלת את סיוע החוץ האמריקאי הגדול ביותר. היא מקבלת אותו שנה אחר שנה, מאז מלחמת יום הכיפורים. מצרים מקבלת את סכום הסיוע האמריקאי השני בגודלו, אך הוא קטן בכ-50% ממה שישראל מקבלת.

וזה לא כל מה שאנו מקבלים: לפחות עוד מיליארד עד מיליארד וחצי דולרים מגיעים לישראל מדי שנה מקהילות יהודיות ברחבי העולם, אך בעיקר מארצות הברית. חלק מהכסף מגיע באמצעות מוסדות כדוגמת הג'וינט והסוכנות היהודית, וחלק באמצעות תרומות אישיות. כספים אלה מסייעים מדי שנה במימון מוסדות רווחה, מוסדות להשכלה גבוהה, מוסדות רפואיים ועוד. בו בזמן סיוע זה מסבסד, למעשה, מערכות ישראליות רבות ובהן מערכת ההשכלה הגבוהה ומערכת הבריאות. הוא גם מסבסד שירותים רבים למעוטי יכולת. אם תרצו, הסיוע של יהודי העולם מאפשר לישראל קיים משק של שכר נמוך בלא לשלם מחיר פוליטי כבד - אם בצורה של מרד מסים ואם בצורה של מחאות חברתיות.

ידוע שלעשירים יש יחס קנייני חזק מאוד כלפי המדינה, ובדרך כלל הם אינם מהססים להפעיל את משקלם, בעיקר באותם עניינים הנוגעים להם. בעלי שכר נמוך אינם יכולים להרגיש כך. להפך, ההרגשה שלהם היא שמה שהמדינה נותנת להם הוא בבחינת חסד

ועוד, ישראל מגייסת מדי שנה מאות-מיליוני דולרים באמצעות מפעל הבונדס, ששימשו למפעלי פיתוח שונים. אמנם מדובר באגרות חוב שרוכשיהן יכולים לפדותן, אך בתנאים נוחים מאוד למדינה.

לבסוף, ראוי להזכיר את הערבויות שנתנה ממשלת ארצות הברית לממשלת ישראל לצורך גיוס הלוואות בחו"ל. בשני העשורים האחרונים ניתנו ערבויות שכאלה פעמיים, פעם לממשלת רבין, בסכום של 10 מיליארד דולר לצורך קליטת העלייה מרוסיה, ופעם לממשלת שרון, בסכום של 9 מיליארד דולר למימון ההתנתקות מרצועת עזה. המשמעות של הערבויות היא שממשלת ישראל יכולה לגייס מלווים מגופים בחו"ל בריבית נמוכה, הודות לכך שממשלת ארצות הברית ערבה בפני המלווים. לולא ערבויות אלה היה על ישראל לשלם ריבית גבוהה יותר על הלוואותיה.

אפשר לסכם ולומר שחלק משמעותי מן ההוצאות השוטפות על ביטחון, רווחה, חינוך ופיתוח כלכלי מומן ועודו ממומן באמצעות סיוע זר. אלמלא סיוע זה צריכה הייתה ממשלת ישראל לגבות את הסכומים הללו מתושבי ישראל. כיוון שבעלי הכנסות גבוהות משלמים את החלק הארי של המסים, הן ישירים והן עקיפים, היה הנטל עליהם גדל. בוודאי שלא ניתן היה להפחית את מס ההכנסה כפי שהוא מופחת מאז 2003.

אפשר לומר, אם כן, כי רמת החיים הגבוהה שהשתרשה בעשורים האחרונים בקרב אצולת הממון ואצולת השכר בישראל מתאפשרת, לפחות בחלקה, על ידי מסים ותרומות שמדינת ישראל מקבלת מזרים.

6

הכסף החדש

על כסף פרטי שקובע מהלכים לאומיים

ראינו, כי שוק העבודה בישראל ידע בשנות השמונים והתשעים של המאה ה-20 שני שינויים מאוד משמעותיים: האחד, שבו דנו בפרקים קודמים, הוא היווצרותן של מאות-אלפי משרות שלא היו קיימות קודם לכן - עובדי שמירה ואבטחה, עובדי מסעדות, עובדי חברות כוח אדם. כל אלה בשכר נמוך ובלא הגנה של איגוד מקצועי.

השינוי השני, שבו נתמקד בפרק הנוכחי, קשור לעשרות-אלפי משרות חדשות בענפי ייצור ושירותים שלא היו קיימים קודם לכן, ובראשם ענפי ההיי-טק והפיננסים. במשרות אלה השכר הממוצע גבוה פי שניים ופי שלושה מהשכר הממוצע במשק בכללותו.

יש דבר אחד המשותף לשתי קבוצות העובדים החדשות: בשתיהן, העובדים אינם מאוגדים. אלא שלבעלי השכר הגבוה יש, כמובן, פחות סיבות להתלונן.

בישראל היו ב-2010 16 מיליארדרים ו-10,000 מיליונרים. כולם משתייכים למאון העליון וחלקם לאלפיון העליון. אבל אותנו מעניינים האנשים הרגילים בעשירון העליון, שהכנסתם השנתית הממוצעת קרובה לחצי מיליון שקל.

במי מדובר? בואו נראה. ב-2009 היו בישראל 2,100,000 משקי בית. אם נחלק אותם לעשירונים, נקבל בכל עשירון 210,000 משקי בית. זהו, כמובן, גם מספר משקי הבית בעשירון העליון. באותה שנה, ההכנסה החודשית הממוצעת של משקי בית בעשירון העליון עמדה על כ-45,000 שקל ובחשוב שנת - 540,000 שקל. יוצא, שההכנסה השנתית של העשירון העליון עמדה על 116 מיליארד שקל. וזה רק מה שאנשים בעשירון העליון מדווחים ללשכה המרכזית לסטטיסטיקה; בפועל, ההכנסות של עשירון זה בוודאי גבוהות יותר. בין כך ובין כך, זהו סכום כסף גדול מאוד. גדול כמעט כמו זה שמקבלים כל ששת העשירונים הנמוכים גם יחד.

הדגש על גודלו של הסכום אינו נובע מצרות עין. נהפוך הוא, אנו שואפים לכך שכל הישראלים יגיעו לרמת הכנסה שכזאת. העניין הוא שהסכום הזה, בגלל גודלו וגדילתו המתמדת, משחק תפקיד עצמאי במערך הכוחות החברתי והכלכלי. יש בכוחו לקבוע כללי התנהגות חדשים; יש בכוחו לערער מדיניות ממשלתית; יש בכוחו לפורר סולידאריות חברתית.

ננסה להמחיש בעזרת מספר דוגמאות:

דיוור: לאחר מלחמת ששת הימים, החל הכסף החדש לעודד יציאה משכונות הבתים המשותפים בערים הגדולות אל "שכונות וילות" מחוץ לעיר. "בית צמוד קרקע" הפך לאופנה מחייבת לכל מי שרצה להיות "אין". שכונות של בתים צמודי קרקע כרסמו תחילה בעתודות הקרקע שבתוך הערים ולאחר מכן החלו לנגוס בשטחים הפתוחים שמחוץ לערים. בגלל המרחקים, משפחות החלו להזדקק ליותר ממכונית אחת. כדי לאפשר למכוניות אלה לשרת את בעליהן צריך היה לעבות ולהאריך את רשת הכבישים. זיהום האוויר גדל. שליטת המדינה בתכנון ארוך הטווח התרופפה. מרכזי הערים הוזנחו. קניונים מחוץ לעיר תפסו את מקומם של החנויות המסורתיות במרכזי הערים ומשכו אליהם גם את תושבי פנים העיר. מחירי המצרכים עלו.

חינוך: הורים בעלי הכסף החדש, כמו הורים בעלי כסף בכל דור, ביקשו להבטיח את מעמדם העתידי של בניהם ובנותיהם. הם יכלו להעניק להם דירה וכסף, אבל בימינו חשובה גם ההשכלה. הדרך לעשות זאת: "חינוך אפור" - תשלומי הורים גבוהים לבתי ספר ייחודיים הבוררים את תלמידיהם בקפדנות. הכסף הפרטי החל להשתלט על בתי הספר. משרד החינוך איבד שליטה. החינוך הציבורי איבד גובה. הסיכוי לשפר את הישגי כלל התלמידים קטן. מיקומה של ישראל במפת ההישגים הבינלאומית נמוך. האוניברסיטאות והמכללות הפרטיות רוצות רק את העשירון העליון ומפנות את היתר למכללות הציבוריות. העשירון התשיעי והשמיני רוצים גם הם חינוך אקסקלוסיבי: מי שאינו יכול להרשות לעצמו בית ספר ייחודי פותח לפחות מגמה ייחודית בבית הספר הרגיל.

בריאות: פעם כולם היו חברי קופת חולים וכולם חיכו בתור (טוב, חוץ מבעלי השררה). היום הכסף מפתה את הרופאים לתת שירות פרטי, את קופות החולים וגורמים עסקיים אחרים להקים בתי חולים פרטיים, את בתי החולים הציבוריים להציע שר"פ - שירותי רפואה פרטיים. קופות החולים מציעות ביטוחים רגילים, ביטוחים נוספים, ביטוח זהב, ביטוחי פלטינום ומיני מתכות שונות. כתוצאה מכך, מתקנים ציבוריים משמשים לצרכים פרטיים ותקציבים ממשלתיים זולגים איכשהו לשימושים פרטיים. רמת השירותים הרפואיים בישראל עדיין גבוהה, אבל יש מי שממתין חודשים ארוכים בתור ויש מי שמקבל את השירות מיד. מי שאינו יכול לרכוש לבדו שירות רפואי פרטי, מגייס את כל המשפחה. מי שאינו יכול לארגן זאת, נידון לתלות במערכת ציבורית שהדרישות ממנה הופכות בלתי אפשריות.

חתן פרס נובל בכלכלה ג'וזף שטיגליץ קורא לזה "חלחול התנהגותי כלפי מטה" (behaviorism trickle down): מה שמחלחל כלפי מטה הוא לא הכסף (כדבר הפוליטיקאים המבטיחים שהצמיחה תפתור את הכל בדרך של "חלחול פירות הצמיחה כלפי מטה") אלא דפוס ההתנהגות. הבעיה היא שאפשר להיות "קופים אחרי בני אדם" פעם ועוד פעם ועוד פעם, אבל לבסוף היכולת לחקות את ההתנהגות של העשירון העליון פוקעת - אין עוד כסף. זה מה שגרם לצעירי המעמד הבינוני לעלות לבורדעם, להוציא את האוהל של הטיוול למזרח או לדרום אמריקה ולהתמקם בשדרות רוטשילד.

לכל הדוגמאות שהובאו לעיל יש שלושה דברים במשותף:

1. הכסף הפרטי מייצר "צרכים" חדשים. אמנם, כולם בכחינת מותרות שאפשר גם אפשר בלעדית, הן,

אך הכסף הופך אותם ל"חיוניים". הבתים המשותפים שבהם גדל הדור הצעיר שפנה ברבות הימים לשכונות הווילות היו טובים למדי; הם בוודאי היו טובים מאלה של תושבי השכונות "הדרומיות". אבל מרגע שהארנקת פתח, בית צמוד קרקע הפך צורך שאי אפשר בלעדיו. עתידם ההשכלתי של תלמידי בתי הספר השכונתיים באזורים "הצפוניים" היה מובטח עוד לפני שנים, אבל מרגע שהארנק איפשר זאת, שיעורי העשרה, שיעורים פרטיים ועוד המצאות הפכו לצורך שבלעדיו אי אפשר לגדל היום ילדים.

לא רק זאת - במעין גלגול לוגי, "טיפוח המצוינות", שבתחילה היווה מענה ל"צרכים" החדשים של בעלי הכסף החדש, הפך עם הזמן להיות "צורך לאומי". אז היום מטפחים "מצוינות" בגן חובה, בבית הספר היסודי, בבית הספר התיכון. היום יש גם "מרכזי מצוינות" למרצים באוניברסיטאות. המדינה אומרת בעצם לבעלי היכולת: מה שאתם עושים, לא זו בלבד שהוא משרת את האינטרס הפרטי שלכם, הוא גם חיוני למדינה. הכסף הופך לצינונות. הצינונות הופכת לכסף.

2. הכסף הפרטי תופס את מקומה של קביעת מדיניות ציבורית. המדיניות הציבורית בתחום החינוך, למשל, חותרת מאז 1968 לאינטגרציה. הכסף הפרטי חותר לסגרציה. המדיניות הציבורית נשענת על ההנחה כי רפואה ציבורית טובה מצמצמת את ההוצאה הלאומית לבריאות ומפנה משאבים קולקטיביים לשימושים אחרים; הכסף הפרטי רוצה להבטיח שירות רפואי ייחודי לבעליו - ובכך מונע מן הכסף הזה לשמש למטרות קולקטיביות אחרות. המדיניות הציבורית בתחום הבנייה חותרת לבנייה רווייה; הכסף הפרטי חותר לניכוס קרקעות מדינה לשימוש פרטי ייחודי.

3. הכסף הפרטי, מרגע שהוא משמש לקידום מעמדי אקסקלוסיבי, מצמצם את ההזדמנויות של בעלי הכנסות נמוכות יותר. מאות-אלפי תלמידות ותלמידים שיכולים היו להגיע להישגים השכלתיים גבוהים מתקשים כיום לעשות זאת, משום שהמסלולים היוקרתיים - תכונים עיוניים בערים הגדולות, אוניברסיטאות, מכללות פרטיות - נקנים בכסף על-ידי בעלי היכולת. גם בעבר היה הקידום קשה לרבים, אלא שאז עוד ניתן היה להגות תוכניות ציבוריות לתיקון המצב. כיום, כאשר הכסף הפרטי קובע מהלכים לאומיים, קשה יותר לעשות זאת. כתב על כך שטיגליץ: "בכל פעם שאנו פוגעים בשוויון ההזדמנויות, פירוש הדבר שאין אנו מנצלים כמה ממשאבינו היקרים ביותר - האנשים שלנו".

מה המוצא? על הנייר, המוצא גלום במהפכה שיעודה לתפוס את כספי העשירון, המאיון והאלפיון העליונים ולחלקם בין כולנו. האם זו הדרך הנכונה? כמובן שלא. ממש לא. כוח מוליד כוח. מי שולקח בכוח, לא בהכרח יתחלק במלקוחו. סביר יותר שישתמש בכוח כדי לגונן על שללו. הכסף שילקח בכוח יישאר אצל מעטים. אולי מעטים חדשים, שונים מן המעטים של היום, אבל מעטים בכל זאת. יתרה מזאת: כולנו נצטרך לחיות כאן יחד גם ביום המחרת. שיפור החברה דורש שיג ושיח ולא פתרונות כוחניים.

המוצא מורכב יותר. הוא מצריך פעולה בו-זמנית וארוכת-טווח במספר מישורים. הוא מצריך שיתוף פעולה. הוא מצריך הסכמה קולקטיבית.

7

מעבר לעקרונות הצדק החלוקתי

על הצד השני של מטבע השוויון והצדק: השליטה באמצעי הייצור

עבור פעילים והוגים המבקשים שוויון וצדק חברתי, מושא הביקורת העיקרי הוא המשטר הקיים של חלוקת המשאבים וההכנסות בחברה: למה המנהלים הבכירים מקבלים שכר כל כך גבוה? למה שכר המינימום כל כך נמוך? למה אין מס על עזבון? למה מפחיתים את המסים לעשירים?

סוגיות חלוקתיות תופסות את קדמת הבימה בכל תחום ותחום של הדיון הציבורי, והן אף אלה שעומדות ביסוד משנת הצדק של הפילוסוף הידוע ג'ון רולס. אנשי רשות המסים טוענים שמה שהם עושים הוא חלוקה מחדש של ההכנסות. השירותים החברתיים הציבוריים, כדוגמת חינוך, נתפסים כדרך להעניק למעוטי הכנסה את מה שאחרים יכולים להשיג בכספם הפרטי. לאחרונה, ואפילו בג"ץ הכיר בצדק חלוקתי כסוגייה חשובה.

איש אינו יכול לערער על חשיבותם של נושאים חלוקתיים. גם אני עסקתי בהם בפרקים קודמים ואף אשוב ואדון בהם בפרקים הבאים. השכר, שהוא הנושא המרכזי של סדרה זאת, הוא בראש ובראשונה סוגייה חלוקתית: אין זה מובן מאליו או חוק טבע, שבתום חודש עבודה ייטול המעסיק את עיקר הרווח ואילו העובדות יקבלו רק שכר, ולעתים קרובות שכר נמוך. משטר החלוקה עומד גם ביסודו של המדד המוכר ביותר של אי-שוויון, הלא הוא מדד ג'יני: המדד מציב שני קצוות לוגיים: האחד, מצב שבו כל ההכנסות במשק זורמות לכיסו של אדם אחד; השני, מצב שבו ההכנסות מתחלקות באופן שווה בין כל האנשים. ככל שמתרחקים ממצב של שוויון עולה ערך מדד הג'יני. בישראל, מדד הג'יני כיום גבוה משהיה בעבר - סימן לכך שחלוקת ההכנסות פחות שוויונית משהייתה בעבר.

עם זאת, אין לשכוח שהחלוקה היא רק צד אחד של מטבע השוויון והצדק. ישנו גם צד שני והוא צד הייצור והשליטה באמצעי הייצור. החלוקה מתחילה מרגע שהמשאב או המוצר מצוי, קיים; אבל איך מגיעים לכך שהוא יהיה בנמצא? כל עוד התקיימה האנושות על ציד וליקוט, הסוגייה העיקרית שהעסיקה את האנושות אכן הייתה קשורה בצדק חלוקתי: מי רשאי ללקט איפה? מי ביער הקרוב ומי ביער הרחוק? מי זכאי לקבל נתח מבשר החיה שניצודה? מי זכאי לקבל את הנתחים המשובחים ביותר?

אבל מרגע המעבר לחקלאות, ועוד יותר מכך מרגע המעבר לייצור תעשייתי, גדלה חשיבותן של שאלות הנוגעות לייצור. אמנם, גם בתחום הייצור אפשר להעלות שאלות חלוקתיות - מי מקבל את חלקת האדמה שליך הנחל, מי את זאת שבמדרון ההר? אבל תחום הייצור מעלה גם שאלות אחרות, שאלות של שליטה והשקעה: מי שולט בזרעים? במה נשקיע את כספי מכירת העודפים - בטיוב חלקות חדשות או בבניית פירמידות? מי שולט באמצעי הייצור התעשייתי? מי שולט בשוק האשראי? במה נשקיע את הרווחים - ברכישת מכונות חדשות, במחקר ופיתוח, ברכישת חברה מתחרה, בעסקאות פיננסיות? היכן נקים את המפעל החדש - בעיר הגדולה, שבה יש את כל השירותים, או בעיירת פיתוח שבה כוח העבודה זול? מה צריכה להיות מדיניות ההשקעות של המדינה - שדרוג התעשיות המסורתיות ביישובי הפריפריה או קידום ההייטק ביישובי המרכז?

אל תשאלו את האזרח הקטן על ההחלטה של טייקון א' להשקיע בפרויקט נדל"ן במזרח אירופה, או זו של טייקון ב' לקנות חברה מתחרה רק כדי לפרק אותה. אבל לא רק הוא נמנע מלעסוק בכך - נמנעים מכך גם פילוסופים הכותבים על צדק ופעילים חברתיים

סוגיות של שליטה והשקעה זוכות בדרך כלל לחשיפה פחותה מזו של סוגיות חלוקתיות. לא ברור מדוע. אולי זה מכיוון שמי שעוסק בהן בדרך כלל הם האנשים הנחשבים ל"כבדים" במשק: שר האוצר, נגיד בנק ישראל, ראשי הבנקים, ראשי חברות הביטוח וכמובן - הטייקונים הגדולים. אולי זה מכיוון שחלק גדול מן הדברים "נסגרים" מאחורי דלתיים סגורות או במסיבות למוזמנים בלבד. "האזרח הקטן" המיתולוגי מרגיש בדרך כלל קטן מדי מכדי לעסוק בסוגיות אלה. מה הוא מבין בזה? הרי לו עצמו יש כסף רק לצרכים הבסיסיים ולא להשקעה. תשאלו אותו על התלוש, בזה הוא מבין. אל תשאלו אותו על ההחלטה של טייקון א' להשקיע בפרויקט נדל"ן במזרח אירופה, או בהחלטה של טייקון ב' לקנות חברה מתחרה רק כדי לפרק אותה. אבל לא רק "האזרח הקטן" נמנע מלעסוק בכך: נמנעים גם הפילוסופים הכותבים על צדק, גם מדעני החברה המנתחים חלוקת הכנסות וגם הפעילים החברתיים הנלחמים למען חברה צודקת יותר.

האמת היא שסוגיות של ייצור, שליטה והשקעה קודמות, הגיוניות, לסוגיות של חלוקה. ראינו כי בישראל, קפיצת המדרגה המשמעותית ביותר בתחום השכר התרחשה בעקבות צמיחתה של התשלובת התעשייתית-צבאית. איך היא צמחה? מי קבע? מי השקיע? מתישהו לאחר מלחמת ששת הימים, החליטה ממשלת ישראל לרכוש יכולת עצמאית של ייצור נשק. מרגע שכך החליטה, היא הזרימה השקעות מסיביות מתקציב המדינה וגם קיבלה סיוע רב מממשלת ארצות הברית. השקעות אלה ייצרו מקומות עבודה נחשקים ומתוגמלים היטב, בתעשייה הצבאית עצמה ומאוחר יותר בתעשיית ההיי-טק. ישראל היא כיום אחת הייצואניות הגדולות של נשק. כמחצית מכלל הייצוא התעשייתי וייצוא השירותים באה מן ההיי-טק. הודות לכך אפשר לשלם שם שכר יפה לעובדים.

זאת, בשעה שבאזורי הפריפריה של ישראל רבים מן המפעלים עדיין מייצרים מוצרים זולים בשיטות לואו-טק, ומשלמים שכר נמוך. אזורים אלה גם לא מושכים השקעות משמעותיות חדשות.

מה עושים? התשובה הרגילה היא: להעלות את שכר העובדים בפריפריה, למשל באמצעות העלאת שכר המינימום (שרבים מהם מקבלים). אין ספק שזהו צעד ראוי, אך אין בו כדי להעלות את שכר העובדים עד כדי השוואה עם שכר עובדי ההייטק במרכז הארץ, הגבוה פי ארבעה ופי חמישה. אם זוהי המטרה - ובעיניי, זוהי המטרה - צריך לשדרג את התעשייה והשירותים בפריפריה: את המיכון, את תהליך הייצור, את המוצרים, את השיווק וכיו"ב. אחד הכיוונים הרצויים הוא הייטקזציה של ענפי משק שבהם השימוש בחידושי ההייטק הוא נמוך. צריך גם לשדרג את כוח האדם המקומי, באמצעות הכשרה מקצועית, הכשרה מתמשכת במקום העבודה ולימודים אקדמיים. שדרוג של התעשייה והשירותים, מצד אחד, ושדרוג השכלתי ומקצועי של העובדים והעובדות, מצד שני, הם הבסיס לשדרוג השכר.

איך משיגים את זה? הצעד הראשון הנדרש הוא השקעה. כסף עם אורך נשימה, כסף שרואה רווחים בטווח הארוך. כסף שאינו מחפש מכה מהירה אלא שואף להקפיץ מדרגה.

אז הנה כמה פרטים שעשויים לשמש רקע לדיון:

בישראל, ההשקעה בייצור חדש (מפעלים חדשים, מכונות, ציוד וכלי תחבורה חדשים, תשתיות - מה שקרוי "השקעה בנכסים קבועים") נמוכה: כאשר מחלקים את גובה ההשקעה בגובה התמ"ג, מוצאים כי ההשקעה נמוכה בהשוואה למה שהיה כאן בעבר והיא נמוכה גם בהשוואה להשקעה בארצות ה-OECD. פירוש הדבר, בין השאר, שאין מייצרים כאן מקומות עבודה חדשים בכמות האפשרית. כולם באים בטענות אל החרדים ואל הערבים על שרבים מהם אינם עובדים - אבל האמת היא שאם כולם ירצו להצטרף בבת אחת לשוק העבודה, לא יהיה במה להעסיק אותם.

אז למה ההשקעות נמוכות? אולי אין כאן מספיק כסף להשקעה? אולי צריך לפתות משקיעים זרים? ובכן, כיום יש דווקא די הרבה כסף בישראל. אבל חלק משמעותי ממנו אינו מופנה להשקעות בייצור חדש, שיכולות לייצר לא רק מקומות עבודה חדשים אלא גם מקומות עבודה המשלמים שכר סביר.

לאן הולך הכסף? טוב, חלק ממנו הולך לחו"ל. בעשור האחרון, ההשקעות של ישראלים בחו"ל היו גדולות מן ההשקעות של זרים בישראל. חלק מן הכסף מושקע בחו"ל מסיבות הניתנות להצדקה - למשל, כספי קרנות הפנסיה, שמפזרות את השקעותיהן כדי להבטיח לחבריהן תשואה טובה. חלק הולך להשקעות בייצור חדש בחו"ל במקום בישראל. חלק משמש לספקולציות פיננסיות ולא להשקעה בפעילות כלכלית ממשית.

שנית, ההשקעות בייצור חדש בישראל הולכות ברובן לענפים מעטים ולחלקים מעטים של הארץ. הדוגמה הבולטת והמוכרת ביותר היא זו של ההשקעות בענף ההיי-טק, שרובו ככולו ממוקם במרכז הארץ. לעומת זאת, הנגב והגליל מקבלים פחות השקעות. מבחינת השקעות בייצור חדש בתעשייה, מחוז ירושלים והיישובים הערביים בישראל נמצאים למעשה מחוץ לכלכלה התעשייתית של

ישראל. כל זה אומר, בלשון כלכלית, את מה שכולנו יודעים ממילא: מי שמחפש תעסוקה הולך למרכז הארץ, כי שם האקשן הכלכלי.

הכלכלנים טוענים שהחלטות על השקעות צריכות להיות בידי השוק החופשי. זה מבטיח, לטענתם, "הקצאה אופטימלית של מקורות". זוהי קביעה שמזמן אינה משכנעת. בוודאי לא אחרי הנפילה הפיננסית של 2008, בעקבות השקעות ענק בסחורות-דמה ובתעלולים פיננסיים. בישראל לא היו נפילות דומות, אמנם, אבל ההשקעות כאן הן אופטימליות רק במובן זה שהן מניבות רווח רב לקבוצות ההון - אך לא בהכרח רווח לכלל ישראל.

אז מה עושים? קודם כל, מתחילים לדון בזה. דיון ציבורי, ולא דיון סגור של בעלי השליטה בתאגיד זה או אחר או של ועדת ההשקעות של קרן פנסיה זו או אחרת.

אולי אין כאן מספיק כסף להשקעה? אולי צריך לפתות משקיעים זרים? ובכן, כיום יש דווקא די הרבה כסף בישראל. אבל חלק משמעותי ממנו אינו מופנה להשקעות בייצור חדש, שיכולות לייצר לא רק מקומות עבודה חדשים אלא גם מקומות עבודה המשלמים שכר סביר

הגיע הזמן שהדיון החברתי ירחיב את אופקיו. אין הצדקה להתמשכות המצב הקיים, שבו כולנו מתמקדים בצדק חלוקתי וזונחים את ההחלטה המקרו-כלכלית החשובה ביותר, ההחלטה לגבי טיב השימוש בהון הנצבר במשק. מדיניות ההשקעות והפיתוח משפיעה על כמות התעסוקה ואיכותה, על רמת השכר, על איכות הסביבה, על האי שוויון המגדרי, על מגוון המצרכים, איכותם ומחיריהם ועוד ועוד. דיון ציבורי שאינו כולל סוגיות של השקעות ופיתוח הוא מוגבל ולעתים קרובות גם עקר.

מצבו של הדיון הציבורי בסוגיות של השקעה ושליטה מזכיר את המשל הידוע של פרקינסון. מסופר על ישיבת ממשלה שבה יש שני נושאים על סדר היום: האחד, תוכנית להקמת כור גרעיני בעלות של, נאמר, 10,000,000,000 (עשרה מיליארד) דולר; השני, הקמת סכנת אופניים עבור השרים, במחיר, נאמר, של 5,000 דולר. הדיון בפיתוח הכור הגרעיני נמשך 10 דקות, כי אף אחד מהשרים, חוץ משר האנרגיה ושר הביטחון, אינו מבין בזה, וכולם סומכים על שני שרים אלה. הדיון בהקמת סכנת האופניים, לעומת זאת, נמשך שלוש שעות: דווקא בזה כולם מבינים ואף אחד לא רוצה לוותר על זכות הדיבור.

והנמשל: לכל אחד מאיתנו יש מה לומר בסוגייה של שכר המינימום: 4,300 שקל? 4,500 שקל? 4,800 שקל? צמוד לדולר? צמוד לשכר הממוצע במשק? הבעיה היא שרק מעטים מאיתנו יודעים מה

לומר כאשר מדובר בשאלה האם צריכה חברת ביטוח א' להעמיד לרשות טייקון ב' כך וכך מיליוני דולרים כדי להשקיע בפרויקט זה או אחר. או בשאלה, האם לא רצוי שאנחנו, "האזרחים הקטנים", נהיה מיוצגים בוועדת ההשקעות של קרן הפנסיה. או בשאלה, האם אין זה רצוי שהשליטה בקרן הפנסיה תהיה ציבורית ולא פרטית וכך נוכל להשפיע על רמת התעסוקה ועל רמת השכר במשק.

הגיע הזמן שנעלה כיתה ונלמד לדון לא רק בסוגיות חלוקתיות אלא גם במדיניות ההשקעות והפיתוח של המשק בכללותו. כל עוד אנו מותירים את המדיניות הזאת בידי בעלי הממון והשררה, אנו דנים את עצמנו למאבק סיוזיפי בפערים החברתיים.

הגיע הזמן שהדיון החברתי ירחיב את אופקיו. אין הצדקה להתמשכות המצב הקיים, שבו כולנו מתמקדים בצדק חלוקתי וזונחים את ההחלטה המקור-כלכלית החשובה ביותר, ההחלטה לגבי טיב השימוש בהון הנצבר במשק

אז בכל זאת, מה עושים? התשובה המקובלת היא: נתארגן ונשפיע על חברי הכנסת כדי שחבריה ישפיעו על שר האוצר כדי שזה ישפיע על ראש הממשלה כדי שזה ידבר עם נוחי דנקנר ושרי אריסון ועידן עופר ולב לבייב ויצחק תשובה כדי שאלה ישקיעו בארץ.

אבל יש גם אפשרות אחרת. אין צורך להרחיק לכת עד הכנסת שבירושלים. אנחנו יכולים לפנות הכי קרוב שאפשר - אל עצמנו. כי הכסף שלווים הטייקונים מן הבנקים או מחברות הביטוח הוא בעיקרו הכסף שלנו.

8

כל הדרך אל הבנק

על כספי הפנסיה
שלנו, המופקדים
בידי הבנקים
וחברות הביטוח

הכספים המשמשים להשקעה במשק נמצאים כיום ברובם בידי שני גורמים: הבנקים וחברות הביטוח. כספים אלה הם ברובם כספים שלנו, "האזרחים הקטנים": המשכורת שהופקדה בחשבון הבנק וכספי החסכון הפנסיוני שמנוהלים על-ידי קופות פנסיה או גמל שבבעלות חברות ביטוח.

על הכספים המופקדים בבנקים אנו יודעים די הרבה: אנחנו, "האזרחים הקטנים", מפקידים אצלם את המשכורות ואת החסכונות שלנו. ברגע שחתמנו על טופס ההפקדה הכסף שלנו עובר הוקוס פוקוס והופך להיות כספם של הבנקים. ואז הם מלווים אותו. למי הם מלווים? למשל לאנשי עסקים: להקמת מפעל, להרחבתו, לרכישת ציוד חדש, לרכישת מפעל מתחרה ועוד. לאנשי עסקים יש כמובן גם כסף משל עצמם, שאותו הם יכולים להשקיע. חלק מהם עושה זאת, בייחוד הבינוניים והקטנים שבהם. אבל הגדולים שבהם מעדיפים דווקא להשתמש בכסף של אחרים - למשל, הכסף שלנו המופקד בבנקים. זה נקרא "מינוף" ורכישה שמבצע תאגיד באמצעות הלוואה בנקאית נקראת "רכישה ממונפת".

הבנקים מלווים גם לנו, האזרחים הקטנים. למשל, כשאנו נקלעים לאוברדרפט. הם מרוויחים עלינו די יפה: אם באמצעות העמלות שאנחנו משלמים על כל פעולה ואם באמצעות הריבית שאנחנו משלמים על האוברדרפט. למעשה, רוב הרווח של הבנקים בא להם מאיתנו ולא מאנשי העסקים הגדולים.

הבנקים הם כיום ספקי האשראי הגדולים במשק. זה הופך אותם לשחקנים ראשיים בכל הקשור להשקעות, לפיתוח, לייצור, לשליטה במשק. המשכורות של כולנו מסתכמות לכדי מאות-מיליארדי שקל. את המיליארדים האלה מעמידים הבנקים, בתמורה לריבית, לרשות היוזמים הגדולים - למימון קידוח גז בים התיכון, להשקעה במיזמי הייטק, לבניית שכונה חדשה באחת מערי ישראל, לבניית קניונים במזרח אירופה, לשיפוץ בתי מלון בניו יורק. לכן הבנקים נחשקים עד כדי כך שהמשפחות הגדולות עושות הכל כדי שיהיה להן אחד כזה בבית: לכן קבוצת אריסון רכשה שליטה בבנק הפועלים; לכן קבוצת עופר שולטת בבנק מזרחי-טפחות; לכן קבוצת צדיק בינו שולטת בבנק הבינלאומי.

אילו יכולנו ליטול חלק בעיצוב מדיניות ההלוואות של הבנק, היינו יכולים להשתמש בכוח שלנו כדי להנהיג מדיניות שכר שונה - שכר גבוה יותר ושווינו יותר. היינו יכולים גם להשפיע על כך שהכסף יושקע רק במפעלים השומרים על איכות הסביבה. אבל המעורבות שלנו במדיניות הבנק מתחילה ומסתיימת בפתחת חשבון ובמפגש עם הכספומט השכונתי אחת לכמה ימים. את כל השאר אנחנו מותירים בידי בעלי השליטה בבנקים.

הבנקים מרוויחים עלינו די יפה: אם באמצעות העמלות שאנחנו משלמים על כל פעולה ואם באמצעות הריבית שאנחנו משלמים על האוברדרפט. למעשה, רוב הרווח של הבנקים בא להם מאיתנו ולא מאנשי העסקים הגדולים

מה אפשר לעשות? אפשרות אחת היא לפתוח בנק בבעלות ציבורית, שיתחרה בבנקים הפרטיים בכל מיני תחומים, למשל בגובה העמלות, אבל גם יהיה קשוב לשיקולים ציבוריים כבואו לקבוע היכן ישקיע את כספיו. הציע את זה לפני מספר שנים לא פחות ולא יותר מחבר בוועדה המוניטרית של הבנק המרכזי של אנגליה, וילם בויטר, אדם שאי אפשר להאשימו בנטיות "חברתיות" או סוציאליסטיות: הוא אף הרחיק לכת והציע להפוך את כל המגזר הפיננסי לשירות ציבורי. מדוע? כי בימינו, בנקים מסחריים ממילא אינם יכולים להתקיים ללא ביטוח פקדונות מדינת וולא בנקים מרכזיים המחלצים אותם מצרה במצבי חירום. אין ספק שמערכת בנקאות ציבורית תהיה פתוחה הרבה יותר לשיקולים החורגים מן האינטרסים הצרים של בעלי השליטה הפרטיים של הבנקים הקיימים.

מעניין לציין כי יש כיום הצעת חוק להפוך את בנק הדואר לבנק "עממי". בינתיים, משרד האוצר אינו מאפשר לקדם את הנושא. ההצעה אינה מרחיקה לכת עד כדי הפיכת בנק הדואר לבנק הפעיל בתחום ההשקעות, אבל לפחות זו התחלה.

התמונה דומה גם בתחום החיסכון הפנסיוני (הכולל קופות פנסיה, קופות גמל וקרנות השתלמות; אבל כאן נתמקד רק בקופות הפנסיה). העובד/ת מפריש/ה מדי חודש אחוז מסוים מן השכר לקרן פנסיה; המעסיק/ה מפריש סכום נוסף (גדול יותר), ושני הסכומים הולכים ומצטברים עד אשר בהגיע גיל הפרישה, עומד לזכות העובד/ת סכום חודשי המחליף את השכר שקיבלו כאשר עבדו.

עד לפני זמן לא רב, רוב הכסף הזה היה בשליטת ההסתדרות. ההסתדרות אמנם מעולם לא היתה גוף ייצוגי של ממש, שבו עובד/ת מן השורה החוסך לפנסיה יכול/ה להיכנס לשיבה של ועדת הפנסיה ולהשמיע את קולו/ה. בכל זאת, ההסתדרות היא מוסד המייצג עובדים: כאשר כספי הפנסיה היו בשליטתה, היא איפשרה למדינה להשתמש בחלק מהם לצורכי פיתוח של ישראל ואילו

את החלק הנוסף היא השקיעה במפעליה היא. במסגרת זאת, השתדלה ההסתדרות להשקיע בכל רחבי הארץ; ולא רק זה: במפעלים הסתדרתיים רבים דאגו לשלם שכר פחות או יותר שוויוני.

ב-2003 הלאים שר האוצר דאז, בנימין נתניהו, את רוב קופות הפנסיה ההסתדרותיות, העביר את הקרנות הקרויות "ותיקות" לגיהול של משרד האוצר ואילו את הקרנות הקרויות "חדשות" (שבהן מופקדים חסכונות כל העובדים החדשים המצטרפים לשוק העבודה מאז 1995) הוא מכר לחברות ביטוח.

מה עושות חברות הביטוח עם הכספים שאנו חוסכים לעת זקנה? בדיוק מה שעושים הבנקים עם כספנו: הן מלוות אותנו, וליתר דיוק, משקיעות אותנו. במה? במי? בראש ובראשונה באגרות חוב של תאגידים. מהם השיקולים לבחירה בהשקעה זו או אחרת? שיקולים של תשואה.

כך מגיעים כספי הפנסיה שלנו לתאגידים ישראליים ולתאגידים זרים, להשקעות בישראל ולהשקעות בחו"ל. בארץ, הכסף הגדול הולך, כפי שראינו, למרכז הארץ. לחברות הביטוח יש אליבי מצוין: מה שמדריך אותן הוא "הדאגה לכספי החוסכים" ועל כן הן מעדיפות השקעות "בטוחות" - כלומר תאגידים גדולים ומבוססים, שרובם ממוקמים במרכז הארץ. השיקולים המתייחסים לפיתוח כלל מדינת ישראל; להשקעה במפעלים המשלמים שכר הוגן; להשקעה במפעלים שיש להם מדיניות העסקה שוויונית או לשרוג תעסוקתי או השכלתי של העובדים - אלה כלל לא נלקחים בחשבון.

מה עושות חברות הביטוח עם הכספים שאנו חוסכים לעת זקנה? בדיוק מה שעושים הבנקים עם כספנו: הן מלוות אותנו, וליתר דיוק, משקיעות אותנו. במה? במי? בראש ובראשונה באגרות חוב של תאגידים. מהם השיקולים לבחירה בהשקעה זו או אחרת? שיקולים של תשואה

ראינו, כי הטייקונים אוהבים בנקים המספקים להם אשראי, ולכן מי מהם שיכול קונה לו אחד. מאותן סיבות עצמן הטייקונים אוהבים גם חברות ביטוח כי גם הן מספקות להן אשראי, ומי מהם שיכול קונה לו אחת.

"האזרח הקטן" בוודאי יגיד: מה אתה רוצה, הרי הטייקונים יודעים מה הם עושים. עובדה, הם טייקונים ואני לא. העניין הוא שטייקונים דואגים בראש ובראשונה לעצמם, בעוד אנו רוצים שהכסף שלנו ישרת בראש ובראשונה אותנו, את אזרחי ישראל, את כל אזרחי ישראל בכל מחוזות ישראל. ולא רק זה. הטייקונים, ככל בני האדם, יכולים לשנות, וכאשר הם שוגים - זה על חשבוננו. כמו, למשל, במה שמתרחש בימים אלה (יולי 2011), כאשר מתברר כי כמה טייקונים מתקשים לפדות אגרות חוב שמכרו למנהלי החסכון הפנסיוני, הקרויים "משקיעים מוסדיים". מה הם מתכוונים לעשות? להחזיר רק חלק מהכסף ולדחות את התשלום בכך וכך שנים. במילים אחרות, הלך לנו חלק מהפנסיה.

הנה מה שאמר על כך איתן אבריאלי מעיתון דה מארקר במאמר המלמד, בין השאר, על הבעלות של הטייקונים על חברות הביטוח:

“...הבעיה האמיתית של שוק ההון הישראלי אינה הטייקונים; רבים מאתנו היו לוקחים כסף ומנסים להשקיע אותו אם רק היו מציעים לנו. הבעיה היא המשקיעים המוסדיים שמעמידים את כספי הציבור לשימושם של הטייקונים. ומדוע מסכימים המנהלים של קופות הגמל, קרנות הפנסיה וחברות הביטוח - “השומרים” על כספי הציבור - להעמיד אותו לאנשים עם רקורד מקצועי בלתי מוכח או מפוקפק? התשובה עצובה: מכיוון שאותם טייקונים המבקשים את ההלוואות וההשקעות הם האנשים השולטים בגופים המוסדיים שמלווים להם את הכסף. שרי אריסון שולטת בבנק הפועלים, מלווה גדול. משפחת עופר שולטת בבנק מזרחי טפחות. נוחי דנקנר שולט בקבוצת כלל ביטוח ובכלל פיננסים. צדיק בינו שולט בחברת הפניקס ובבית ההשקעות אקסלנס. כשמודדים את תיק הנכסים הפיננסיים של הציבור, מתברר שהוא הגיע ב-2010 לסכום של 2.5 טריליון שקל וש-40% מהם נשלטים על ידי שמונה בעלי קבוצות עסקיות, או בשמן האחר “הטייקונים הישראליים”.

שליטה ציבורית על כספי הפנסיה, המהווים כיום חלק גדול מן האשראי העסקי במשק, יכולה לפתוח פתח של תקווה למדיניות השקעות, המכוונת פחות לאינטרסים הפרטיים של טייקון זה או אחר ויותר לאינטרס הקולקטיבי של החברה הישראלית

מה אפשר לעשות? בעיקר, להחזיר את השליטה בכספי החסכון הפנסיוני לידי הציבור. למשל, לגוף שבו יהיו שותפים העובדים, המדינה, ארגונים חברתיים - וגם, כמובן, המעסיקים (שמפרישים את רוב הכספים לקופות הפנסיה). שליטה ציבורית על כספים אלה, המהווים כיום חלק גדול מן האשראי העסקי במשק, יכולה לפתוח פתח של תקווה למדיניות השקעות, המכוונת פחות לאינטרסים הפרטיים של טייקון זה או אחר ויותר לאינטרס הקולקטיבי של החברה הישראלית. טייקונים יצטרכו להתחייב למדיניות השקעה, העסקה ושכר שתיטיב עם החברה. יזמים שאינם טייקונים יוכלו לקבל אשראי בתנאים נוחים מאלה המוצעים להם כיום על ידי בנקים וחברות ביטוח שבבעלות טייקונים.

בעלות ציבורית וניהול ציבורי אין בה, כמובן, כדי להבטיח כנגד ניהול כושל או כנגד שחיתות. אבל כפי שאנו רואים, גם בעלות פרטית אין בה כדי להבטיח זאת. מה שבעלות ציבורית וניהול ציבורי יכולים להבטיח הוא דיון ציבורי והתוויית מדיניות של שוויון, של השקעה בעיקר בישראל ובפיתוח של כל חלקי הארץ.

ישנם, כמובן, גם צעדי ביניים. אפשר, למשל, לאסור בחוק על קרנות הפנסיה להשקיע באגרות חוב של תאגידים המשלמים שכר נמוך או המעסיקים עובדי קבלן או חברות כוח אדם המשלמים

שכר נמוך. אפשר גם לאסור בחוק על בנקים להלוות לתאגידים המשלמים שכר נמוך או הם עצמם או חברות כוח אדם או קבלנים המועסקים על ידם.

בשנים האחרונות התפשטה לה אופנה של ביקורת הריכוזיות במשק - ההשתלטות של מספר קטן של קבוצות הון משפחתיות על חלק גדול מן האשראי ומן הפעילות הכלכלית. הריכוזיות היא אכן בעייתית, אבל בעייתית עוד יותר ממנה היא העובדה שאין שום כוח שיאזן את נטייתן המובנת של משפחות הטייקונים לדאוג בראש ובראשונה לקדם את עסקי החברות שבבעלותן. אין שום כוח מאזן שידאג לפיתוח כלכלי וחברתי של החברה הישראלית בכללותה.

הציפייה הרווחת, כמובן, היא שהמדינה תשמש ככוח מאזן. למרבה הצער, הממשלה - כל הממשלות - דווקא מחזקות את משפחות ההון, באמונה עיוורת שהן תחוללנה עוד ועוד צמיחה. השקעה בפריפריה? השקעה בשרוג התעשייה המסורתית שם? השקעה בשרוג מקצועי של עובדים? כבר אמרנו: “השוק החופשי יודע להקצות מקורות בצורה האופטימלית”.

9

השכלה, עניין למיעוט

נבחר

על חינוך סוג
א' וחינוך סוג ב'
והקשר שלהם
לכיס שלנו

הפרק הקודם עסק בסוגיה של התרכזות ההשקעות במרכז הארץ ובמיעוט ההשקעות בצפון, בדרום ובירושלים. משקיעים פרטיים יאמרו: איך אוכל להשקיע שם, כאשר חסר שם כוח עבודה משכיל?

האמת היא שכבר היום אפשר להפנות השקעות גדולות הרבה יותר לפריפריה. לדוגמא, כבר היום יש בגליל אלפי מהנדסים וטכנאים ערבים היכולים לעבוד בהיי-טק. גם בעיירות הפיתוח היהודיות יש מועמדים רבים לתעסוקה איכותית ומתגמלת יותר מזו המוצעת להם ביישוביהם. בכל זאת, המחסום העיקרי בפני השקעות ופיתוח הוא עדיין רמת ההשכלה הנמוכה של מרבית העובדים והעובדות, כולל הצעירים שבהם.

הבה נסתכל על שיעור הזכאים לתעודת בגרות מקרב בני 17: ביישובים המבוססים שבמרכז הארץ הוא עמד (2009) על 66% - שיעור לא אידיאלי כשלעצמו, המעיד בעיקר על פערים בין שכונות "צפוניות" ו"דרומיות" בתוך יישובים אלה. הבעיה היא שמחוץ למרכז הארץ, ההישגים היו נמוכים הרבה יותר: בעיירות הפיתוח השיעור היה נמוך בכמעט עשרים נקודות אחוז - 47%; ביישובים הערביים הוא היה נמוך עוד יותר - 34%, וביישובים הבדואיים הוא עמד על 29% בלבד.

יתרה מזאת, לא כל מי שמחזיק בתעודת בגרות יכול ללמוד במוסד להשכלה גבוהה. ב-2009, רק 27% מתוך השכבה שהייתה בת 17 ב-2001 הגיעו עד 2009 למוסדות ההשכלה הגבוהה הכוללים אוניברסיטאות, מכללות ציבוריות ומכללות פרטיות. חלקם של סטודנטים מיישובים מבוססים הלומדים באוניברסיטאות כפול מזה של סטודנטים מעיירות פיתוח ואף יותר מכך מזה של סטודנטים ערבים. ייצוגם של סטודנטים מיישובים מבוססים גבוה מזה של סטודנטים ערבים וסטודנטים מעיירות פיתוח גם במכללות אקדמיות.

זאת ועוד, לפי המפקד האחרון (2008), שיעור בעלי תעודה אקדמית (ב.א., מ.א. וד"ר) עמד ברעננה על 40.1% ובהרצליה על 34.2%. לעומת זאת, בעיירת הפיתוח חצור הגלילית הוא עמד על 10.7% ובעיירת הפיתוח קריית שמונה - על 13%. שיעורים כמעט זהים נרשמו ביישוב הערבי הגלילי סח'נין - 10.4% וביישוב הערבי הגלילי ראמה - 14.9%.

עם נתונים שכאלה, לא פלא שחברות היי-טק וקרנות המשקיעות בהיי-טק נשארות צמודות לקו גדרה-חדרה, וליתר דיוק, תל-אביב-הרצליה.

אז מה עושים? מעניקים השכלה ראוייה לשמה לכולם. משתמע מזה שכיום, לא כולם מקבלים השכלה ראוייה לשמה. האם זה יכול להיות? האם יכול להיות שמשרד החינוך נותן לילד א' השכלה x וליילד ב' השכלה y?

משרד החינוך איבד מגע עם המציאות בבתי הספר. בשעה שהמדיניות הרשמית של המשרד היא חתירה לאינטגרציה, הכסף הפרטי חותר לסגרגציה ומצמצם את ההזדמנויות של בעלי הכנסות נמוכות יותר

התשובה היא כן. הרבה מילים יפות מרחפות להן בחלל הציבורי אודות הצורך לשפר את מערכת החינוך, בייחוד לאור ההישגים הנמוכים של תלמידי ישראל במבחנים המשווים הבינלאומיים. בשטח, מערכת החינוך פועלת כיום כפי שהיא פעלה מזה עשרות שנים: ילד א' מקבל השכלה שונה מילד ב'. זה מתבצע באופן מסודר מאוד. כבר בכיתות הנמוכות מחלקים את התלמידים להקבצות גבוהות ונמוכות. תלמידים בהקבצות הגבוהות לומדים יותר מתלמידים בהקבצות הנמוכות: יותר חומר וחומר עשיר יותר. כשהתלמידים מגיעים לסוף חטיבת הביניים, ממיינים אותם, מי למסלול עיוני ומי למסלול מקצועי. בתוך כל מסלול ממיינים את התלמידים שוב, מי ילמד לבחינת בגרות במקצועות השונים ברמה של 5 יחידות, מי ב-4 יחידות, מי ב-3 יחידות.

בקיצור, מיום הכניסה בשערי כיתה א' נתונים התלמידים למיון ולמיסלול מתמידים. כל קורא וקוראת יכולים לבחון את עצמם - כמה מאלה שאיתם למדו בכיתה א' הגיעו לקו הסיום? כמובן שזה נכון בעיקר לגבי תלמידים במה שקרוי היום פריפריה. רק אלה המשובצים למסלול הגבוה - הקבצה א', מסלול עיוני, לימוד לבחינות הבגרות במספר היחידות הגבוה ביותר - יכולים להיות בטוחים כי יגיעו לסוף המסלול הלימודי, כלומר לתואר אקדמי. רוב התלמידים אינם מגיעים. תקוה לוי מארגון ה.ל.ה. כתבה על כך לפני שנים מאמר שנקרא: "גנבים, איפה שאר ה-39?" היא התכוונה לילדים שהחלו איתה יחד בכיתה א' בבית ספר יסודי באשקלון, מתוכם רק היא עצמה הגיעה לאוניברסיטה.

מערכת החינוך אינה מאמינה בכל ילדי ישראל. הרעיון, שכל התלמידים והתלמידות יכולים להתקדם במסלול הלימודי עד סופו, זר למשרד החינוך. המשרד הוא שנהיג את ההקבצות, אי שם בתחילת שנות ה-60. המשרד הוא שחתם עוד ב-1965 הסכמים עם רשתות החינוך המקצועי ובהן אורט ועמל, להקמת עוד ועוד בתי ספר מקצועיים, בעיקר בשכונות ובעיירות הפיתוח: משרד

החינוך ראה בכך פתרון הולם לכך שרק מיעוט זעיר מבני הנוער המזרחים הגיע באותן שנים לתיכון. המשרד הוא שעודד הורים בעלי משאבים לקנות שיעורי העשרה ושיעורי תיגבור בבתי הספר של ילדיהם; תשלומים אלה משמשים כיום כגורם הממייץ העיקרי במערכת החינוך -ילדי הורים שארנקם תופח מקבלים תוספות והעשרה, ילדי הורים שארנקם מצומק לא מקבלים.

משרד החינוך אינו בודד בעמדתו. המועצה להשכלה גבוהה גם היא אינה מאמינה בהשכלה גבוהה אוניברסלית. האוניברסיטאות הישראליות הושתתו על דגם מרכז אירופי, שלפיו השכלה גבוהה היא עניין למיעוט נבחר. "אליטה משרתת", קראו לזה פעם. המועצה להשכלה גבוהה התנגדה ועדיין מתנגדת להרחבת רשת האוניברסיטאות. היא התנגדה גם להקמת מכללות. ומשהסכימה למכללות, היא דאגה לכך שהן לא תעמודנה על מדרגה זהה לזו של האוניברסיטאות: ללא תקציבי מחקר, ללא מעבדות, ללא מסלולי קידום אוניברסיטאיים למרצים. אין תימה שכבר כיום יש סטטוס שונה לבוגרים של המוסדות השונים.

האם כל התלמידים והתלמידות מסוגלים להתקדם במסלול המרכזי? התשובה היא חד משמעית: כן. ישנן די הרבה ארצות שהישגי תלמידיהן במבחנים הבינלאומיים גבוהים, ופירוש הדבר ששיעור גבוה מקרב תלמידיהן לומדים ברמה גבוהה, דהיינו, ברמה הנורמטיבית ולא נמוך מזה. איך הן עושות את זה? הפנטזיה העיקרית הוא: אין מסלולים, אין הקבצות, אין מיונים שסופם הדחה מכיתה האם, כל התלמידים לומדים יחד, תלמידים מתקשים או איטיים מקבלים סיוע בתוך הכיתה ממורה שהוכשרה לכך.

משרד החינוך איבד מגע עם המציאות בבתי הספר. בשעה שהמדיניות הרשמית של המשרד היא חתירה לאינטגרציה (עדתית, אך לאו דווקא בין דתיים לחילונים ובין יהודים לערבים), הכסף הפרטי חותר לסגרגציה. והכסף הפרטי, מרגע שהוא משמש לקידום מעמדי אקסקלוסיבי, מצמצם את ההזדמנויות של בעלי הכנסות נמוכות יותר: מאות אלפי תלמידות ותלמידים שיכולים היו להגיע להישגים השכלתיים גבוהים מתקשים כיום לעשות זאת, משום שהמסלולים היוקרתיים - תיכונים עיוניים בערים הגדולות, אוניברסיטאות, מכללות פרטיות - נקנים בכסף על-ידי בעלי היכולת.

זהו אינו החסם היחיד, כמובן. ישנם גם חסמים פוליטיים. למשל: שאלה גדולה היא האם מוכנה השכבה הפוליטית בישראל לקדם את האזרחים הערבים לדרגה של השכלה גבוהה אוניברסלית. כיום, התלמידים הערביים מצויים בתחתית סולם התקציבים וההישגים. שאלה גדולה נוספת היא, האם מוכנה הנהגת המדינה להתעמת עם הקהילות החרדיות למען הנהגת לימודי ליבה במוסדות החינוך התורניים. כיום, השיעורים הנמוכים ביותר של זכאות לתעודת בגרות נרשמים ביישובים החרדיים. שאלה גדולה שלישית היא, האם מוכנה המדינה לממן את מערכת החינוך כך, שבתו הספר שכיום אינם נהנים כלל מכספי הורים, או שהם נהנים רק מכספים מועטים בלבד, יקבלו מימון שווה לזה שמקבלים בתי הספר הנהנים מתשלומי הורים.

מה עושים? התשובה העקרונית היא שינוי סדר היום של ההנהגה הפוליטית. שכן השינוי אינו יכול להסתכם באוסף של יוזמות מקומיות: הוא חייב להיות ממלכתי. דהיינו, שינוי במערכת החינוך הציבורית. תכנית מעשית, שלבית, עם יעדי ביניים ויעדים ארוכי טווח, להפיכתן של תעודת הבגרות ותעודה אקדמית לאוניברסליות.

האם זה אפשרי מבחינה פדגוגית? האם אפשר להביא את כל בני הנוער בישראל להישגים שכאלה? התשובה היא כן. ישנם כבר היום בישראל בתי ספר שלוקחים תלמידים נמוכי הישגים ומביאים אותם להישגים גבוהים. הידע הפדגוגי קיים. חסר הרצון הפוליטי.

שאלה גדולה היא האם מוכנה השכבה הפוליטית בישראל לקדם את האזרחים הערבים לדרגה של השכלה גבוהה אוניברסלית. כיום, התלמידים הערביים מצויים בתחתית סולם התקציבים וההישגים

ישנן גם ארצות שהנהיגו תכניות לשרוג מערכת החינוך וההשכלה שלהן, והגיעו להישגים מרשימים. כדי להשיג זאת, יש צורך בהקצאת משאבים. בשנים האחרונות גדל תקציב החינוך הודות לשני הסכמי שכר: "אופק חדש" עם מורות בתי הספר היסודיים ו"עוז לתמורה" עם מורות ומורי בתי הספר התיכוניים. בשני המקרים מדובר בהעלאות שכר, שהן צעד מבורך כשלעצמו. אבל אם רוצים לשרג את תפקוד המערכת ולא רק את שכר המורות, צריך להשקיע עוד: למשל, אם רוצים שלא למסלל תלמידים, רצוי שלפחות במקצועות הליבה ילמדו שתי מורות בכיתה, כאשר אחת מהן פנוייה לסיוע פרטני. זה עולה כסף, כמובן.

הגדלת תקציב החינוך יכולה לבוא כיום משני מקורות: קיצוץ בתקציב הביטחון והעלאת מסים (וליתר דיוק, הפסקת הפחתתם). במילים אחרות, מה שנדרש הוא שינוי סדר העדיפויות של הממשלות שלנו.

אסיים בקשר שבין השכלה לשכר: לפי מחקר שערכו יוסי מעלם ורוני פריש מבנק ישראל, בדור האחרון, שכרם של בעלי השכלה גבוהה עלה בעוד ששכרם של בעלי השכלה נמוכה ירד. כמובן, לא כל בעלי השכלה אקדמית הם בעלי שכר גבוה, אבל תעודה לא זו בלבד שהיא אינה מזיקה, היא גם מועילה כמעט בכל מקרה: לדוגמא, כאשר שניים מתחרים על משרה ב-4,000 שקל, האקדמאי יועדף כמעט תמיד על פני הלא אקדמאי. השכלה טובה לכלכלה וטובה לעובד/ת.

10

מעסיק טוב לו

על השכר שלנו,
שלמרבית הצער
הוא לא עניין של
היצע וביקוש
אלא של משחק
כוחות

אחרי הדיון על יצירת עושר חדש, מגיע תורה של חלוקת העושר הקיים. הבה נתחיל מנתון ידוע: אנחנו יודעים את הערך הכספי של מה שאנחנו, כלל הישראלים, מייצרים מדי שנה - מה שידוע כתוצר לאומי גולמי (תמ"ג). אפשר לקרוא לזה גם בשינוי קל ההכנסה הלאומית: זהו סכום הכסף הכולל שקיבלו העובדים, באמצעות שכר, המעסיקים, באמצעות הרווח, והמדינה, באמצעות המסים.

הנתונים מעלים כי העשור האחרון היה טוב למעסיקים יותר מאשר לעובדים: בשנת 2000, העובדים קיבלו 68% מן ההכנסה הלאומית והמעסיקים - 13%; בשנת 2010, העובדים קיבלו 63% מן ההכנסה הלאומית והמעסיקים - 14%. השאר הלך למסים.

במילים אחרות, חלקם של העובדים בעוגת ההכנסה הלאומית ירד. הוא ירד מעט בתקופת האינפינאדה, כאשר בארץ שרר משבר כלכלי עמוק. במחצית השנייה של 2003 החל גל של צמיחה שנמשך חמש שנים - אך חלקם של העובדים המשיך לרדת.

הרווח של המעסיקים (הקרוי, בשפת הלמ"ס, "העודף התפעולי") ירד מאוד בתקופת האינפינאדה, אך מרגע שהתחילה הצמיחה החל חלקם לגדול, וכיום הוא מעט גבוה משהיה לפני האינפינאדה. אפשר לתמוה, מה זה כבר משנה, אחוז לפה או אחוז לשם? ובכן, זה משנה מאוד, כי למרות שמדובר באחוזים בודדים, הסכומים הם משמעותיים:

ב-2010, לדוגמא, עמדה ההכנסה הלאומית של ישראל על 688 מיליארד שקל. אחוז אחד מזה היה 6.88 מיליארד שקל. אילו עמד חלקם של העובדים בעוגה של 2010 על 68%, כפי שהיה בשנת 2000, ולא על 63%, כפי שהיה בפועל, היו העובדים מקבלים ב-2010, כקבוצה, 41.34 מיליארד שקל נוספים. אם נחלק את הסכום הזה במספר הכולל של העובדים והעובדות - בשנת 2010, 2.938 מיליון (לא כולל עובדים לא ישראלים) - נמצא, כי ב-2010 עשויים היו כל עובד ועובדת לקבל, בממוצע, תוספת של 11,713 שקל, או כ-976 שקל לחודש. כמובן שבעלי שכר גבוה היו מקבלים תוספת גדולה מזו של בעלי שכר נמוך.

הנתונים הללו מספרים רק חלק מן הסיפור. ראשית, אנחנו לא ממש יודעים מה הגודל המדויק של רווחי המעסיקים. הנתון שהלמ"ס מפרסמת, על חלקם של המעסיקים בעוגת ההכנסה הלאומית, הוא נתון נגזר ולא מקורי. הלמ"ס אינה מחשבת אותו בעצמה: כדי לחשב אותו

בעצמה עליה לבקש מכל אחד מן המעסיקים לרווח לה כמה הרוויח. במקום זאת היא עורכת חישוב פשוט יותר: היא לוקחת את הנתון של ההכנסה הלאומית (שאותו היא מחשבת על-פי דיווחים שונים) ומחסירה ממנו את הסכום הכולל ששולם לעובדים (את הסכום הזה היא מקבלת מדיווחי מעסיקים למוסד לביטוח לאומי, מן החשב הכללי במשרד האוצר ומסקרים בענפי המשק השונים, כמו ענף התעשייה). סביר להניח שרווחיהם גדולים יותר ממה שמדווח כ"עודף תפעולי". דבר ראשון שעולה על הדעת, למשל, הוא אותם רווחים שנרשמים במקלטי מס בארצות רחוקות - למשל, באיים שטופי שמש בים הקריבי.

אבל לצורך הדיון שלנו בחלוקה שונה של העושר המיוצר מדי שנה בישראל, די לנו עם הנתונים הקיימים של הלמ"ס. הם מראים, כאמור, שהצמיחה היטיבה עם המעסיקים יותר מאשר עם העובדים. למה אפשר לייחס את ההתפתחות הזאת? התשובה העיקרית היא היחלשות כוח המיקוח של העובדים. המעסיקים אמנם ספגו מכה בתקופת המיתון, אך מרגע שהמשק החל שוב לצמוח, הם ניצלו את הזיכרון המר של המיתון (בעיקר, את

מעסיקים משלמים לעובדיהם שכר נמוך בכל עת ומצב שהם יכולים. והם מעלים את השכר כאשר הנסיבות מאלצות אותם לעשות זאת - למשל, כשהצד העובדים קטן, כמו שאומרים הכלכלנים, אבל גם כאשר העובדים מתאגדים, שובתים, מתמרדים וכיו"ב

זכר האבטלה הגבוהה ששררה במהלכו) כדי להימנע מהחזרת השכר לקדמותו או מהגדלתו. אבל היו גם סיבות נוספות: למשל, היווצרותן של עשרות אלפי משרות חדשות שבהן השכר הוא נמוך ואין בהן הגנה של איגוד מקצועי, כדוגמת משרות האבטחה בכניסה למקומות ציבוריים.

ישראל אינה הארץ היחידה בה הצטמק חלקם של העובדים. זה קרה גם בארצות אחרות ובהן יפן, ארצות אירופה המערבית וצפון אמריקה. עם זאת אין מדובר בתהליך גלובלי אחיד, "טבעי" ובלתי נמנע. לאחרונה פרסם ארגון העבודה הבינלאומי (ILO) נתונים עבור 38 ארצות שרובן משתייכות לאיחוד האירופי או לארגון ה-OECD. חוקרי הארגון השוו את חלקם של העובדים בהכנסה הלאומית של אותן ארצות בשתי תקופות: 1995-2000 ו-2001-2007. נמצא, כי חלקם של העובדים הצטמק ב-28 ארצות, בעוד שב-10 ארצות הוא דווקא גדל. בין הארצות שבהן גדל חלקם של העובדים: דנמרק, שוודיה, אנגליה וצ'כיה.

מדובר, אם כן, במשחק כוחות ולא בגזרה משמים (מה שהכלכלנים אוהבים לכנות בשם "היד הנעלמה של השוק החופשי").

הכלכלנים אוהבים לומר שהשכר, ככל ערך חלוקתי, הוא עניין של היצע וביקוש. האמת היא ששכר, ככל ערך חלוקתי, הוא עניין של משחק כוחות. מעסיקים משלמים לעובדיהם שכר נמוך בכל עת ומצב שהם יכולים. והם מעלים את השכר כאשר הנסיבות מאלצות אותם לעשות זאת - למשל, כשהצד העובדים קטן, כמו שאומרים הכלכלנים, אבל גם כאשר העובדים מתאגדים, שובתים, מתמרדים וכיו"ב. מעסיקים משלמים לעובדות פחות

מלעובדים, כי הם יכולים (בין השאר, משום שהאיגוד המקצועי מגן על גברים יותר מאשר על נשים). מעסיקים יהודים משלמים לעובדים פלסטיניים פחות מלעובדים ישראלים כי הם יכולים (בין השאר מפני שצה"ל יכול לפתוח אך גם לסגור את המעברים). מעסיקים ישראלים משלמים למהגרי עבודה ("עובדים זרים") פחות, כי הם יכולים (בין השאר, משום שהאיגוד המקצועי לא מגן עליהם).

מרגע שזה משחק כוחות, אפשר לעשות משהו. מה ניתן לעשות? הדבר המרכזי הוא הרחבה משמעותית של ההתאגדות המקצועית. אין לזה תחליף.

הנה מה שכתב על כך עוד ב-1776 אדם סמית', מי שהניח את היסודות של מקצוע הכלכלה המודרני:

"גובה שכר העובדים תלוי בכל מקום ואתר בהסכם בין שני צדדים, שהאינטרסים שלהם כלל לא זהים. העובדים רוצים לקבל כמה שיותר, האדונים רוצים לתת כמה שפחות. העובדים מוכנים להתאגד כדי להעלות את שכרם, המעסיקים כדי להוריד את שכר העובדים."

"אין זה קשה לחזות מי מהצדדים נהנה, במרכיב המצבים, מיתרון המאפשר לו לאלץ את היריב לקבל את תנאיו. האדונים, בהיותם מעטים במספר, יכולים להתאגד בקלות רבה יותר; וחוק מזה, החוק מאשר, ועל כל פנים אינו אוסר, על התאגדותם, בעוד שהוא אוסר על התאגדות של העובדים [מדובר באנגליה של שנת 1776; ש.ס.]. הפרלמנט שלנו לא חוקק שום חוק האוסר על התאגדות שנועדה להוריד שכר, בעוד שיש לנו חוקים רבים האוסרים התאגדות כדי להעלותו. ככל הסכסוכים הללו האדונים יכולים להחזיק מעמד זמן רב יותר. בעל אדמות, חואי, תעשיין או סוחר, גם אם לא יעסיקו אפילו עובד אחד, יכולים להתקיים שנה-שנתיים מן המלאי שצבר. רוב העובדים לא יחזיקו מעמד אפילו שבוע, מעטים יחזיקו מעמד חודש, ואף אחד כמעט לא יחזיק מעמד שנה ללא עבודה... אנו שומעים רק לעתים רחוקות על התאגדויות של אדונים, אך לעתים קרובות על אלה של העובדים. אבל אם יש מי שמעלה על דעתו שהתאגדויות אדונים הן נדירות, הרי שהוא אינו יודע דבר. האדונים מצויים תמיד ובכל מקום במעין הסכמה שבשתיקה שלא להעלות את שכר העובדים מעל לרמתם הנוכחית."

המדינה אינה יכולה לשמש תחליף להתאגדות מקצועית. הרשות המבצעת של המדינה, הממשלה, מעסיקה בעצמה הרבה נשים וגברים, אך בעיקר נשים, בשכר נמוך, ועל כן אין לסמוך עליה שתוביל מהלך להגנה, ובוודאי שלא להעלאה, של שכר כלל העובדות והעובדים. גם כאשר היא מחויבת על פי חוק להגן על העובדים, כמו בדוגמה של שכר המינימום, היא לא עושה זאת, לפחות לא באופן יעיל. הרשות המחוקקת, גם אם תחוקק עוד ועוד חוקי שכר טובים - וקשה להאמין שתעשה זאת, מכיוון שהיא עצמה מצויה כיום תחת השפעה של הטייקונים - אינה מסוגלת לאכוף את חוקיה היא.

באשר לרשות השלישית, השופטת, היא עצמה דוגלת בקדושת הקניין הפרטי. הרווח, כידוע, מוגדר כקניין פרטי שהמעסיק חופשי לעשות בו כרצונו. בנוסף, בית הדין לעבודה משמש בעיקר כמוסד מפשר ואינו צפוי לתמוך באופן רציף ועקבי במאבקים להעלאת שכר כללית במשק.

אנו חוזרים אם כן לאיגודי העובדים ובראשם ההסתדרות. כידוע, מספר החברים והחברות בהסתדרות ירד מאוד

בשני העשורים האחרונים. כיום, רוב העובדים בישראל אינם מאוגדים. מי שמאוגד במסגרת ההסתדרות הם עובדים המיוצגים באמצעות מה שקרוי "ועדים חוקים", שמצליחים להשיג עבור חבריהם שכר ותנאים נלווים סבירים. יש גם יוצאים מן הכלל: למשל, העובדות הסוציאליות, שחברותן בהסתדרות לא ממש הועילה להן בשביתה האחרונה.

איגודים מקצועיים יעילים בשימור השכר יותר מאשר בהעלאתו באופן משמעותי. אולם פעילות עקבית של איגודים מקצועיים יכולה להניח את התשתית הדרושה כדי שבעת צמיחה, הפירות יתחלקו באופן שוויוני יותר בין המעסיקים לעובדים

באופן כללי, ההסתדרות אינה מתאמצת להגדיל את שורותיה. את המאמץ הזה מוביל בשנים האחרונות ארגון "כוח לעובדים". ארגון זה מעניק הגנה לכמה מקבוצות העובדים החלשות ביותר במשק: עובדי הסעדה, אבטחה, נקיון, סיעוד, רווחה, מכירות - אך גם עובדי תעשייה כבדה ועובדי מוסדות להשכלה גבוהה. בינתיים, "כוח לעובדים" עוסק בעיקר בהשגת זכויות בסיסיות עבור המאוגדים בו, כדוגמת זכות ההתאגדות. חשיבותו של ארגון "כוח לעובדים" טמונה לא רק בפעילות שלו עצמו אלא גם בכך שהוא ממריץ גם גופים אחרים, כדוגמת ההסתדרות העובדים הלאומית, לפעול להרחבת שורות החברים.

ראוי לציין כי איגודים מקצועיים יעילים בשימור השכר יותר מאשר בהעלאתו באופן משמעותי. אולם פעילות עקבית של איגודים מקצועיים יכולה להניח את התשתית הדרושה כדי שבעת צמיחה, הפירות יתחלקו באופן שוויוני יותר בין המעסיקים לעובדים.

בישראל, שיעור החברות בהסתדרות בקרב העובדים והעובדות ירד (לפי נתונים של ינון כהן, גיא מונדלק, יצחק הברפלד ויצחק ספורטא) מכ-80%-85% בשנת 1980 לכ-40%-45% בשנת 2000. למרות ירידה גדולה זו, שיעור העובדים המאוגדים בישראל עדיין גבוה מזה של ארצות רבות במערב, שגם הן חוו ירידה בשיעור ההתאגדות. למשל, בין 1970 ל-2003, שיעור העובדים המאוגדים בארה"ב ירד מ-23.5% ל-12.4%; באוסטרליה מ-50.2% ל-22.9%; ביפן מ-35.1% ל-19.7%; ובאיחוד האירופי מ-37.8% ל-26.3% (ב-2002).

לעומת זאת, בקנדה השיעור נותר יציב - כ-28%; ואילו בארצות סקנדינביה הוא היה ונותר גבוה מאוד: 74.1% בפיןלנד; 78% בשוודיה; 53.3% בנורבגיה; ו-70.4% בדנמרק.

שיעורים גבוהים אלה הם הגורם המרכזי העומד מאחורי לא רק מעמד המשופר של העובדים בארצות אלה אלא גם מאחורי מעמדן הכלכלי הכולל של ארצות אלה: השוויון החברתי, מדינת הרווחה המפותחת, השירותים החברתיים הטובים וגם העוצמה הכלכלית. עובדים ועובדות מתוגמלים היטב הנהנים הן מתגמול סביר עבור עבודתם והן משירותים מדינתיים טובים הם הבסיס האיתן לא רק לחברה המכבדת את ערכי השוויון והצדק החברתי, אלא גם לחברה איתנה מבחינה כלכלית.

11

מינימום שכר ושכר מינימום

על הדיבר
הממשלתי
"לא תגדיל את
התקציב"

הממשלה היא הגורם הבודד החשוב ביותר בקביעת השכר במשק. הממשלה עצמה, כידוע, היא המעסיק הגדול ביותר: ב-2009 היא העסיקה כ-525,000 איש ואישה.

אז איזה מין שכר משלמת הממשלה? ובכן, השכר הממוצע של כלל עובדי הממשלה, המוסדות הלאומיים והרשויות המקומיות עמד על כ-8,500 שקל, מעט גבוה מהשכר הממוצע במשק. אבל כאשר מפרקים את הממוצע הזה לתת קבוצות, יוצא כי בעוד שהשכר הממוצע של עובדי הממשלה המרכזית עמד על כ-11,000 שקל, זה של עובדי הרשויות המקומיות עמד על כ-7,500 שקל וזה של עובדי המלכ"רים הציבוריים עמד על כ-6,900 שקל; בשני המקרים האחרונים, פחות מהשכר הממוצע במשק. על כך צריך להוסיף את מה שאנו כבר יודעים, שמאחורי כל ממוצע מסתתרים פערים גדולים: יש מנכ"לים המשתכרים 30 אלף שקל ואף יותר ויש פקידות המשתכרות שכר מינימום ואף פחות.

הממשלה משפיעה על השכר במשק גם באמצעות התקשוריותה עם גופים המבצעים עבודה עבודה או משימות, ובהם קבלני עבודה וחברות כוח אדם. לעתים קרובות מדי מתקצבת הממשלה את המשימות הללו בסכומים כה נמוכים עד שברור מראש כי הקבלן לא יוכל בשום אופן לשלם לעובדיו אפילו שכר מינימום, שלא לומר הטבות סוציאליות.

הממשלה היא גם צרכנית גדולה. היא קונה כמויות גדולות מאוד של מצרכים שונים, החל מאמצעי לחימה לצה"ל וכלה באמצעי כתיבה על הלוחות בבתי הספר. כצרכנית, המדינה מעוניינת להוזיל ככל האפשר את מחיר המוצרים שהיא רוכשת. כממשלה אשר אמורה להתעניין ברווחת האוכלוסייה, ניתן לצפות ממנה כי תבדוק האם הסוחרים שמהם היא רוכשת מוצרים עומדים בתנאים שמציבים חוקי העבודה של ישראל.

לבסוף, הממשלה יכולה להשפיע על השכר במשק גם באמצעות הסיוע שהיא מושיטה לפירמות ותאגידים: משרד התמ"ת, למשל, מעניק לתאגידים מענקים והנחות במס. גם כאן יכולה הממשלה לשחק תפקיד חשוב בעיצוב מערכת השכר בארץ, אם תקפיד להתנות את הסיוע בכך שמקבליו יקפידו על מדיניות שכר ראויה.

נסכם: אם אנו חפצים בשינוי פירמידת השכר בישראל, הממשלה היא

השחקן הבודד החשוב ביותר: היא אחראית על שכר המועסקים אצלה ישירות או בעקיפין ויש בכוחה להשפיע על תנאי ההעסקה בגופים מהם היא רוכשת מצרכים או בגופים להם היא מסייעת במימון ובמיסוי.

אבל השכר של עובדי המדינה משולם מתקציב המדינה, והעלאת שכר פירושה הגדלת התקציב. כידוע, מאז 1985 הדיבר הראשון של ממשלות ישראל הוא: "לא תגדיל את התקציב". התוצאה הבלתי נמנעת היא שהממשלה מעוניינת לשלם מינימום שכר.

היא משיגה את זה בשתי דרכים עיקריות:

האחת, היא עושה כל שביכולתה כדי שלא לעדכן הסכמים קיבוציים עם עובדי המדינה. וכאשר יש משא ומתן, היא מנהלת אותו באופן קשוח ביותר. דוגמה בולטת מן השנה האחרונה הוא המשא ומתן עם העובדות הסוציאליות שהסתיים לרעתן; והמו"מ הקשוח עם הרופאים.

השנייה, הממשלה חוסכת עלויות עבודה באמצעות העברת פעילויות לידי גופים עסקיים (בהרבה מקרים מדובר באתם עובדים שעשו את העבודה כשהיו עובדי מדינה ונהנו משכר וזכויות סוציאליות של עובדי מדינה ועתה הם מועסקים כעובדי קבלן, עם זכויות סוציאליות מקוצצות ועם שכר נמוך יותר - למעט המנהל/ת, שמקבל/ת שכר גבוה יותר).

האם יכולה הממשלה להוביל מהלך של שינוי פירמידת השכר בישראל? התשובה היא כן. מהיכן יבוא הכסף? הנה דוגמה שדווקא משרד האוצר אוהב לתת: תקציב הביטחון. חלק גדול - וגדל והולך - מתקציב הביטחון מוקדש לגמלאות. אפשר להקטין את התקציב הזה אם תחיל הממשלה על מערכת הביטחון יציאה לגמלאות בגיל המקובל במשק (יש להוציא מן החישוב הזה את חילות השדה, כמובן). כיום, עובדי מערכת הביטחון יכולים לצאת לפנסיה בגיל צעיר ולהתחיל בקריירה שנייה תוך כדי שהם נהנים מהפנסיה של מערכת הביטחון. משרד האוצר, שמידת השליטה שלו על תקציב משרד הביטחון קטנה בהרבה ממידת שליטתו על תקציבי המשרדים האזרחיים, מבליט שוב ושוב נקודה זו בעת הדיונים על התקציב. מן הראוי לתמוך בעמדה זו של משרד האוצר. ביטול פריבילגיה למיעוט תאפשר שיפור תנאי ההעסקה של הרוב.

כצרכנית, המדינה מעוניינת להוזיל ככל האפשר את מחיר המוצרים שהיא רוכשת. כממשלה אשר אמורה להתעניין ברווחת האוכלוסייה, ניתן לצפות ממנה כי תבדוק האם הסוחרים שמהם היא רוכשת מוצרים עומדים בתנאים שמציבים חוקי העבודה של ישראל

הממשלה היא הקובעת, באישור הכנסת, את שכר המינימום במשק. זו דרך נוספת באמצעותה משפיעה הממשלה על השכר המשק.

הבעיה העיקרית עם שכר המינימום היא, שזה אינו שכר. נאמר על הפועלים בעקבות המהפכה התעשייתית, שהם איבדו את אמצעי הייצור וכל שנותר להם הוא למכור את כוח העבודה שלהם. אלא שבשכר מינימום אין מתקיימת

כלל פעולה של מכירה: עוד לפני שהפועל יוצא את ביתו, מישוהו כבר קבע את מחירו. מי? הממשלה, וליתר דיוק הכנסת, בשיתוף פעולה עם המעסיקים.

חוק שכר מינימום קיים ברוב המדינות; יוצאות מן הכלל הן ארצות סקנדינביה ועוד מספר קטן של ארצות במערב אירופה. בארצות סקנדינביה יש איגודים מקצועיים חזקים עד כדי כך שהם אינם נזקקים לעזרת המדינה: הם מעדיפים לקבוע את רמות השכר במשא ומתן ישיר עם המעסיקים ובדרך כלל הם מצליחים להשיג שכר טוב יותר מזה הנקוב בחוק שכר מינימום בארצות שבהן הוא קיים.

בישראל, ההסתדרות נהגה הרבה שנים כמו האיגודים הסקנדינביים והתנגדה לחקיקה. אבל בשנת 1987 נחקק חוק שכר מינימום גם בישראל והוא העמיד את שכר המינימום על 45% מהשכר הממוצע. חקיקה נוספת שיוזמה ח"כ תמר גוז'נסקי עשר שנים מאוחר יותר, ב-1997, העלתה את שכר המינימום ל-47.5% מהשכר הממוצע במשק.

שכר המינימום הוא חלק מן העסקה האפלה שהזכרתי בפרק קודם משום שגם הוא, כמו הפטור ממס הכנסה לבעלי הכנסות נמוכות, נועד להשיג שקט תעשייתי. למנוע את הצפת הערים הגדולות באלפי פושטי יד או באלפי פושעים או באלפי מפגינים. שכר המינימום נועד למנוע מהם להפריע לפעולת המערכת.

מבחינה זאת, חוק שכר מינימום הוא גרסה מודרנית של חוקי העוני ששררו באנגליה במשך מאות שנים, ולפיהם הרשות המקומית היתה אחראית להספקת אוכל, מקלט ותעסוקה לעניים. מספיק כדי לחיות, לא מספיק לחיים של כבוד. שכר מינימום הוא קו החוצץ בין בני אדם "נורמטיביים" לבין בני אדם המנועים מלשאת ולתת.

הסוגיה המעשית העומדת מאחורי קביעת שכר המינימום אינה כלכלית - מהו הערך הכלכלי של עבודת מי שמקבל שכר שכזה - אלא מהו ערכו האנושי של העובד/ת. שכר המינימום שואל מהו המינימום הנדרש לצרכי הקיום הבסיסיים ביותר, ולא מה נדרש לו לאדם כדי להתקיים בכבוד. אך האם רק מזון, לבוש וקורת גג דרושים לאדם או שמא גם השכלה, יצירה, הנאה מן העולם והענקת חינוך איכותי לילדיו.

על כל אלה יש להוסיף כי שכר המינימום, מרגע שהוא נחקק, עובר הוקוס פוקוס והופך בפועל לשכר מקסימום עבור העובדות והעובדים בתחתית הפירמידה.

כמו כל מי שמעוניין בשוויון חברתי, גם אני תומך בכל הצעה רצינית העוסקת בהעלאת שכר המינימום. אבל אין בכך כדי לבטל את העובדה שחוק שכר מינימום הוא עדות חד משמעית לכשלון חברתי - הכישלון להבטיח לכל העובדות והעובדים שכר מחיה בכבוד.

הכשלון הוא כפול: מצד אחד, החוק מעיד על כך שכל המנגנונים החברתיים האמורים למנוע ניצול של חלק אחד של החברה בידי חלק אחר כשלו. מצד שני, מרגע שנחקק, שוכן החוק אחר כבוד בספריית הכנסת בירושלים, בעוד שברחבי הארץ חוגג לו השוק החופשי, שלא אוהב שמגבילים את יכולתו לשלם שכר נמוך ככל האפשר. כדי לאכוף חוק שכר מינימום, הנוגע בישראל למאות אלפי עובדות ועובדים המפוזרים בעשרות אלפי מקומות עבודה, על המדינה להחזיק בצבא גדול רב של פקחים. אילו פשט צבא שכזה על עשרות אלפי העסקים האמורים לשלם שכר מינימום, היה על המדינה לפרוץ את מסגרת התקציב כדי להקים עוד ועוד בתי מעצר.

ישנם אנשים המנהלים יחסי חיבה עם שכר המינימום, ובראשם רבים מבין הכלכלנים. הם אוהבים להתווכח על גובה השכר, על השפעתו על הצמיחה, על האבטלה, על הפרייוו ועוד כל מיני דברים שכלכלנים מודדים. אם אני מבין נכון, יחסי הכוחות בשטח כיום הם: רוב גדול לכלכלנים הסבורים שאין להעלות את שכר המינימום או שיש להעלותו במידה קטנה ביותר. השיח הזה משקף את הניתוק הקלאסי בין מקרו-כלכלה לבין העובדים והעובדות.

המעניין הוא שעד לאחרונה לא התנהל דיון דומה בקצה השני של פירמידת השכר - שכר המנהלים הבכירים. מה ההשלכות הכלכליות של שכר הבכירים? האם הוא תורם לצמיחה? לפרייוו? לתעסוקה? לאבטלה?

בשנת 2009 עמדה עלות השכר החודשי הממוצע של כל אחד מחמשת המנהלים הבכירים בכל אחת מ-25 החברות המדורגות במדד "תל אביב 52" של הבורסה התל אביבית (125 איש/ה בסך הכל) על 761,000 שקל. אם נכפיל סכום זה ב-125 נגיע לסך של 95,125,000 שקל. זהו סכום שנתי היה להעסיק בו 23,781 בני אדם בשכר מינימום (של 4,000 שקל).

אם נרחיב מעט את היריעה ונביא בחשבון את חמשת המנהלים הבכירים בכל אחת מהחברות הנכללת ברשימת תל אביב 100 (100 החברות הגדולות הנסחרות בבורסה), 500 איש/ה בסך הכל, שהשכר החודשי הממוצע שקיבל כל אחד מהם עמד ב-2009 על 494,000 שקל, נמצא כי בשכר המצטבר של 500 איש/ה אלה ניתן היה להעסיק 61,750 בני אדם בשכר מינימום. אם תרצו, כמעט כל תושבי תל אביב המשתכרים עד שכר מינימום (71,000 ב-2008).

או איך ניתן להבטיח לכולם שכר מחיה בכבוד ולא שכר מינימום? ראשית, באמצעות בעלות ציבורית על ההון וקביעת כללי שכר המחייבים את כל מבקשי האשראי ובהם - שכר גבוה משמעותית משכר המינימום; שנית, באמצעות הרחבת איגודי העובדים וההסכמים הקיבוציים כך שיכסו את כלל העובדים במשק, ובלבד שגם ההסכמים הקיבוציים יצינו שכר גבוה משכר המינימום.

בעלות ציבורית על ההון יכולה לסייע גם בתחום אחר - שכר הבכירים. כידוע, ח"כ שלי יחימוביץ הציעה להטיל מגבלה על שכר הבכירים, כך שבכל תאגיד ותאגיד שכר המנהלים הבכירים לא יעלה על 50 פעם השכר הנמוך ביותר בתאגיד. זהו עדיין שכר מופרז ביותר (בייחוד לאחר שמחיר הקוטג' ירד...). אבל ניחא. הממשלה פסלה את האפשרות להטיל פיקוח בחקיקה על שכר הבכירים, ובמקום זאת מינתה ועדה בראשות השר לשעבר יעקב נאמן שתבחן חלופות אחרות והוועדה, כדרכן של ועדות, שקועה בדיונים אינסופיים וסביר להניח ששום טוב לא יצא ממנה. הנקודה היא, ששליטה ציבורית על האשראי במשק תצליח לעשות את מה שוועדת נאמן לא תעשה גם אם תשב על המדוכה עשר שנים: בעלות ציבורית תוכל לקבוע כי תאגיד המבקש אשראי יתגמל את בכיריו באופן מידתי ולא חזירי.

כאן אפשר לשאול: ובכל זאת, על איזה סכום היית מתפשר? התשובה מצויה בפירמידה החלופית המוצגת בפרק הראשון. באותה פירמידה, שלב הבסיס (להוציא שלב נמוך עוד יותר, שבו מיעוט קטן מכלל השכירים) הוא שלב של שכר שבין 6,000 שקל ל-8,000 שקל. פירוש הדבר שאימוץ פירמידת שכר חדשה כרוך בכך שלהוציא מיעוט קטן ביותר, לא יהיו עובדים ועובדות ששכרם נמוך מ-6,000 שקל. אבל גם אז אין זה מומלץ לקבוע את הסכום בחקיקה - אלא במשא ומתן. ועדי עובדים יכולים לפקח על אכיפת הסכמים קיבוציים טוב יותר מפקחי ממשלה האמורים לפקח על אכיפת חוק שכר מינימום.

12

ציון שלילי למס הכנסה שלילי

על הסיבות
שבגינן מחבבים
אותו קברניטי
המשק

כיוון שהתייחסו לשכר מינימום, מן הראוי להתייחס גם לקרוב משפחה שלו, מס הכנסה השלילי, שזוכה לפופולאריות רבה בקרב מקבלי החלטות בישראל. שניהם יובאו לכאן מארצות הברית. שניהם מיועדים לכסות על ערוות שוק העבודה "החופשי" - עובדות ועובדים ששכרם כה נמוך עד שהוא דן אותם לעוני. מס הכנסה שלילי הוא גם קרוב משפחה של הפטור ממס לבעלי שכר נמוך; למראית עין הוא אף נדיב ממנו, שכן במסגרת מס הכנסה שלילי, בעלי שכר נמוך, לא זו בלבד שהם לא משלמים מס, הם מקבלים מרשויות המס מענק.

הראשון שהציע הנהגת מס הכנסה שלילי ב-1962, היה מילטון פרידמן, הכלכלן הימני-שמרני האמריקני, שראה בזה תחליף למערך הקצבאות של מדינת הרווחה (שבארה"ב היא ממילא לא נדיבה במיוחד). הרעיון הונהג בסופו של דבר ב-1975 על-ידי הנשיא הרפובליקני ג'ראלד פורד. הנשיאים הרפובליקניים רונלד רייגן וג'ורג' בוש הרחיבו אותו, ובד בבד צמצמו את מערך הקצבאות. הנשיא הדמוקרטי ביל קלינטון הרחיב אותו עוד יותר, הרחבה שגרמה לכך שמש הכנסה שלילי הפך לקצבה הגדולה ביותר המשולמת בארצות הברית. עתה התהפכו היוצרות: הדמוקרטים החלו לתמוך במס הכנסה שלילי, כיוון שהפך למקור סיוע מרכזי לעניים, בעוד שהרפובליקנים הפכו לאויביו בטענה שהוא נדיב מדי ועל כן הפך חלק מן הבעיה במקום שיהווה חלק מהפתרון.

בישראל אין שום צורך במס הכנסה שלילי, שכן במסגרת הקצבה של הבטחת הכנסה שמשלם המוסד לביטוח לאומי קיימת אפשרות להעניק לעובדים בעלי שכר נמוך קצבה חודשית הנקראת "השלמת הכנסה". אלא שקצבת הבטחת הכנסה עמדה במוקד המתקפה של הימין הכלכלי הישראלי על מדינת הרווחה, שהתחוללה בשנות האינתיפאדה השנייה. תחת הסיסמה "בטלנים, לכו לעבוד", תקפו ראשי המדינה את הזכאים לקצבת הבטחת הכנסה. במקום להילחם בשכר הנמוך, הם בחרו להילחם במקביליו.

כך קרה שב-2006 הכריז ראש הממשלה דאז, אריאל שרון, על תקציב "חברתי" ובו מס הכנסה שלילי. מס הכנסה שלילי זכה לתמיכה רחבה בקרב מה שקרוי קברניטי המשק, ובראשם נגיד

בנק ישראל, סטנלי פישר, הגורס שמדיניות הרווחה בישראל נדיבה מדי וקרובה לזו הנהוגה בארצות אירופה המערבית; לדעתו, עליה להיות קרובה הרבה יותר לזו הנהוגה בארצות הברית.

מה מחבב את מס הכנסה שלילי על מקבלי החלטות? עלותו הנמוכה. באותן ארצות בהן הוא קיים, הוא זול יותר מרשת ביטחון סוציאלי מן הסוג הקיים בישראל; כיוון שכך, ראשי המשק שלנו מניחים כי בטווח הארוך, הוא יצמצם את ההוצאה התקציבית הכוללת לרווחה.

ובכן, מהו מס הכנסה שלילי? זהו זיכוי מס המשולם בפועל: עובדים ששכרם נמוך מקבלים משלטונות המס תשלום בכסף. גובה התשלום נקבע בהתאם למספר קריטריונים, כפי שניתן לראות בציטוט שלהלן. הקצבה אינה ניתנת אחת לחודש, בצמוד למשכורת, אלא רק לאחר תום שנת העבודה, במספר תשלומים ובכפוף להגשת דו"ח הכנסה שנתי.

פשוט? ממש לא. הנה קטע מדו"ח של בנק ישראל המתאר את אופן החישוב של גובה התשלום של מס הכנסה שלילי:

הזכאות למענק מה"ש [מס הכנסה שלילי] היא אישית - כל אחד מבני הזוג זכאי למענק אם עמד בקריטריונים הנדרשים - והיא מחושבת כפונקציה של מספר מאפיינים של העובד: מקום מגוריו, הכנסתו, מספר ילדיו, גילו ועוד. מתן המענק מותנה, בין היתר, בהכנסה חודשית ממוצעת של העובד (בשנת 2007) מעל 1,810 שקל אך מתחת ל-5,970 שקל אם יש לו 3 ילדים (בני פחות מ-19) ומעלה, ומתחת ל-5,450 שקל אם יש לו ילד אחד או שניים, ואם אין לו ילדים - אם מלאו לו 55 שנים. המענק משולם לכל אחד מבני הזוג בגין הכנסתו, אך הוא עשוי לפחות ואף להתבטל אם סך ההכנסות של משק הבית, על פי החישוב המפורט להלן, עולות על 13,000 שקל".

אם צלחתם בכבוד את המשימה הזאת, מחכה לכם משימה נוספת - פענוח מועד התשלום של מס הכנסה שלילי. הנה ציטוט נוסף מן הדו"ח של בנק ישראל:

מענק מה"ש משולם ישירות לחשבון הבנק של הזכאי. אף שהזכאות לתשלום היא שנתית, התשלום עצמו מחולק לתשלומים שווים כלהלן: אם הבקשה הוגשה עד סוף חודש מארס בשנה שלאחר שנת המס שבגינה משולם המענק - ארבעה תשלומים: מה-15 ביולי בשנת המס שלאחר זו שבגינה משולם המענק ובכל שלושה חודשים עד ל-15 באפריל בשנה שלאחר מכן.

אם הבקשה הוגשה באיחור, בין תחילת אפריל לסוף חודש יוני - שלושה תשלומים: ב-15 באוקטובר בשנה שלאחר זו שבגינה משולם המענק וב-15 בינואר וב-15 באפריל בשנה שלאחר מכן. אם הבקשה הוגשה מתחילת יולי ועד סוף ספטמבר - שני תשלומים שווים: ב-15 בינואר וב-15 באפריל בשנת המס שלאחר מכן. (16)

בסופו של דבר, התוספת החודשית הממוצעת שקיבל/ה עובד/ת הזכאי/ת למס הכנסה שלילי עמדה בסוף השנה הראשונה להפעלתה על 213 שקל, בממוצע. באותם אזורים שבהם הונהג מס הכנסה

שלילי, שיעור המשפחות העניות ירד ב-4%. הדו"ח של בנק ישראל ציין כי אותן משפחות "נחלצו ממעגל העוני". יעני, פתחו בקבוק שמפניה והזמינו חבילת תיור ללונדון.

מס הכנסה שלילי אינו יכול להוציא טובע מן המים אל היבשה; הוא מסוגל רק להעלות את אפו מעל לקו המים. לעומת זאת, יש בכוחו לחלץ ממשלה מטביעה: ממשלה המורידה את תחולת העוני ב-4% תדע להפוך זאת לספין מחריש אוזניים. תכליתו של מס הכנסה שלילי, אם כן, אינה להילחם בעוני אלא להילחם בדו"ח העוני.

מבחינת "קברניטי המשק", מס הכנסה שלילי ניהן במעלות רבות:

ראשית, הוא לא פוגע במעסיקים; למעשה, אפשר אף לטעון כי הוא מסייע להם שכן הוא מאפשר להוריד שכר ולפחות לא להעלותו, בידיעה שקופת המדינה היא שתשלם להם את התלוש באמצעות מס הכנסה שלילי;

שנית, קבלת התשלום מותנית בהגשת טופס 106 על-ידי המעסיק, מה שהופך את העובד/ת תלוי במעסיק למימוש זכותו. מעסיקים רבים, ובייחוד הקטנים שבהם, שבקרבם נפוצה התופעה של שכר נמוך, אינם מנהלים מערכת תשלומים תקינה. התוצאה הצפויה - שיעור מיצוי נמוך של מס הכנסה שלילי. המיצוי הנמוך נובע גם מהתנהגות העובדים/ות: הללו נדרשים להיות מודעים לקיומו של החוק, לדאוג לקבל את תלושי השכר, להגיש תביעה לרשויות המס ולוודא שהמעסיק יעשה את המוטל עליו. כל אלה תנאים שלא רבים יכולים לעמוד בהם. על פי דו"ח בנק ישראל, שיעור המיצוי בשנה הראשונה עמד על פחות מ-40%.

שלישית, הוא טוב לפוליטיקאים, כי הוא מאפשר להם להכריז על "מלחמה בעוני"; רביעית, הוא לא עולה הרבה: ב-2009, כשהוא הונהג בארבעה מוקדים בארץ, הוא עלה כ-74 מיליון שקל; ובנק ישראל העריך כי גם בפריסה ארצית לא יעלה תקציבו על 203 מיליון שקל;

חמישית, עלותו בפועל תהיה נמוכה אף יותר, הודות ליכולתן של ממשלות אצלנו למרוח את יישומה של כל תכנית: הבטיחו להחיל את מס הכנסה שלילי בכל הארץ? אז הבטיחו, אבל כדברי לוי אשכול, הם הרי לא הבטיחו לקיים. חוץ מזה הם שיקרו "קצת": הם אמרו שהחלת מס הכנסה שלילי בכל הארץ תעלה 2 מיליארד שקל, בעוד שבנק ישראל העריך, כאמור, כי זה יעלה 203 מיליון. ששית, מס הכנסה שלילי מעניק לממשלה מנגנון המאפשר לה ויסות פוליטי של ההטבות: הציבור שותק? נוציא כמה שפחות; הציבור מוחה? נגדיל קצת את מס הכנסה שלילי.

מכל הסיבות הללו, ממשלת ישראל אוהבת את מס הכנסה שלילי. והיא תציע, קרוב לוודאי, את הרחבתו עתה, לנוכח המחאה החברתית המתפשטת. זה כמובן יגרום רק לקיבוע פירמידת השכר הקיימת, לא לשינויה.

13

גבולות השכר וגבולות המדינה

צה"ל, משמר הגבול ופקידי רשות ההגירה חשובים לא פחות מן "היד הנעלמה" בקביעת השכר

בפרקים הקודמים בחנו כמה מדרכי ההשפעה של הממשלה על השכר במשק. בפרק הזה נדון בדרך נוספת, חשובה ביותר: היכולת של המדינה להגדיר, באמצעות שליטתה בגבולות המרחב הגיאוגרפי הקרוי "ישראל", מהו כוח העבודה הישראלי.

התופעה מוכרת לכל: כיום, הקשר בין מדינת הלאום ולאום העובדים אינו חד וחלק כפי שהיה בעבר. חישובו על מה שקרה כאן ביוני 1967: משה דיין, אז שר הביטחון, פתח את הגבול למעבר עובדים פלסטיניים לתוך ישראל. זאת, כאמצעי לקשור את הפלסטינים לישראל ולמנוע מהם משק נפרד ומדינה נפרדת. בתוך זמן לא רב החלו כננסים לארץ מדי יום עשרות-אלפי פלסטינים שעבדו בשכר שהיה נמוך מזה של הישראלים אך גבוה ממה שיכלו לקבל בשטחיהם.

חישובו על מה שקרה כאן עשרים שנה מאוחר יותר, כאשר פרצה האינתיפאדה הראשונה ומפחד פיגועים הטילה הממשלה סגר על השטחים הפלסטיניים: קבלני הבניין והחקלאים לחצו או על הממשלה לפתוח את הגבולות לכניסת מה שקרוי "עובדים זרים" - מאסיה, אפריקה, מזרח אירופה, דרום אמריקה. כיום יש בישראל מאות אלפי מהגרי עבודה המועסקים בשכר נמוך. חישובו על הפליטים הסודניים המתדפקים לאחרונה על גבולה הדרומי של ישראל, כאשר רבים מאלה המצליחים לחדור מאיישים כיום משרות בענפי התיירות וההסעדה בשכר נמוך.

מה משותף לכל הדוגמאות? שלא "השוק החופשי" קובע את השכר. צה"ל, משמר הגבול ופקידי רשות ההגירה במשרד הפנים חשובים לא פחות מן "היד הנעלמה" בקביעת רמת השכר במשק הישראלי. זהו אחד מ-23 הדברים שלא מספרים לנו על הקפיטליזם, (כפי שכתב הא-ג'ון צ'אנג, מחבר הספר בשם זה). לחיילי המילואים המתגייסים כדי לפטרל לאורך חומת הפרדה או לאורך כבישים עוקפים בגדה המערבית נאמר שהם שם כדי לשמור על ביטחון ישראל; אלא שבו בזמן הם גם שומרים על התעסוקה וגם על רמת השכר שלהם עצמם. אלמלא שלושה כוחות אלה, ייתכן שרבים מחיילי המילואים היו מוצאים עצמם מפגינים מיד עם שחרורם למען "עבודה יהודית".

לא רק ישראל. יוון, בלחץ האיחוד האירופי, בונה ממשול קרקעי בגבולה עם טורקיה כדי למנוע כניסת עובדים מאסיה ומאפריקה לליבה של אירופה. ארצות הברית בנתה חומה ועוד מכשולים בגבולה עם מקסיקו, למנוע כניסת עובדים מכל אמריקה הלטינית. הדוגמאות רבות מספור. מדוע?

באחד הפרקים הקודמים דיברנו על התרכזות העושר בישראל בידי מיעוט, הקובע סטנדרטים חדשים עבור כולם. כך גם ברמה הגלובלית: העושר האנושי הולך וגדל אך בה בעת הוא גם הולך ומתרכז במספר לא רב של ארצות. אמנם, גם סין והודו הצטרפו למועדון המשקים הצומחים, אך רמת החיים הרווחת בכל אחת משתיהן עדיין נמוכה. התנועה בין ארצות קלה וזולה היום יותר מבעבר, ומיליונים מתדפקים על שערי העושר המרוכז.

זה יוצר דילמה: אם אירופה תפתח שעריה בפני כל החפצים להגיע אליה - צעד מוצדק הן מבחינת הצדק האנושי הבסיסי והן מבחינת התיאוריה הכלכלית הקלאסית - אירופה לא תהיה עוד אירופה: השכר של רבים (לא כולם) ירד, והעומס שיטילו המיליונים החדשים על תקציבי המדינות יהיה כבד. אם תרצו, זה מזכיר את דילמת הניצולים בסירת ההצלה של אניה טובעת: אם הסירה תמלט את אלה שקפצו עליה ראשונים, יידונו כל שאר לטביעה; אם יעלו את כל המבקשים להינצל, היא תטבע ואיש לא יינצל.

הפתרון הנקוט בידי כל הממשלות: הגבלות כלשהן של המעבר בגבולות. ההגבלות הן בדרך כלל פשרות בין לחצים מנוגדים: פירמות ותאגידים המתבססים על עבודה זולה - חקלאות, בניין, מלונאות, הסעדה - רוצים גבולות פתוחים יחסית; איגודים מקצועיים, קבוצות דתיות, טהרני גזע - מעוניינים בגבולות סגורים יותר.

לחיילי המילואים המתגייסים כדי לפטרל לאורך חומת ההפרדה או לאורך כבישים עוקפים בגדה המערבית, נאמר שהם שם כדי לשמור על ביטחון ישראל; אלא שבו בזמן הם גם שומרים על התעסוקה וגם על רמת השכר שלהם עצמם

אצלנו יש שני סיפורים רלבנטיים: הסיפור של "העובדים הזרים", המגיעים אלינו בעשרים השנים האחרונות, וסיפורם של העובדים הפלסטיניים המלווה את הציונות מראשיתה.

"העובדים הזרים", שהם בעצם מהגרי עבודה, מונים כיום כ-300,000 שהגיעו מכל העולם. הידועים שבהם הם עובדות סיעוד שרובן מן הפיליפינים ועובדי חקלאות תאילנדים. לא כולם תופסים מקומות עבודה של ישראלים: ענף הסיעוד קרם עור וגידים עם בואן של הנשים הפיליפיניות, למרות שחוק סיעוד נחקק קודם בואן, ואילו הפועלים התאילנדים ממלאים את מקומם של עובדים פלסטינים, שאישו את החממות - ענף שהתפתח בשנות ה-1980. אולם ישנם גם מהגרי עבודה רבים המתחרים ישירות בעובדים ישראלים בבניין, בהסעדה, במלונאות. מכל מקום, נוכחותם של מהגרי העבודה והמאגר הבלתי-נדלה של מהגרים נוספים מחלישים את כוח המיקוח של עובדים ישראלים.

מהגרי העבודה קלים לניצול. ההסתדרות אינה מאגדת אותם ואינה מגינה עליהם. גם לא רשויות המדינה. יתרה מזאת, רבים ואף טובים נהנים מנוכחותם כאן: קשישים ישראלים זוכים, הודות לעובדות סיעוד וזולות, לטיפול שממנו לא נהנו קשישי דורות קודמים; והחקלאות פורחת הודות לעובדים תאילנדים זולים.

אז מה לא בסדר? ראשית, העובדה שמדובר בעובדים מנוצלים. העובדה ששכרם כאן גבוה ממה שהיו משתכרים בארצותיהם אינה מורידה מקביעה זאת, משום שהם מנוצלים כאן ולא שם. שנית, העובדה שניצול זה פוגע

בעובדים הישראליים, באותו אופן בו העישון פוגע גם במי שאינו מעשן אך מצוי בסביבתם של מעשנים. ניתן אולי להכליל ולומר כי אותם 40% מכוח העבודה בישראל המרוויחים עד 4,000 שקל בחודש מושפעים מאוד מנוכחותם בישראל של מאות-אלפי מהגרי עבודה ועוד קודם לכן, מנוכחותם של עובדים פלסטיניים.

מה עושים? פתרון אחד, פופולארי - וליתר דיוק פופוליסטי - מאוד, הוא סגירת הגבול. פקידי ההגירה בנמל התעופה, צה"ל ומשמר הגבול לאורך הגבולות, ימנעו את כניסתם של מהגרי העבודה. האם זה אפשרי? עד כה, קבלנים וחקלאים נהנו מדלת פתוחה אל מקבלי ההחלטות. מה כן יעזור? הסתדרות חזקה, שביחד עם איגודים מקצועיים אחרים יאגדו את מהגרי העבודה וילחצו על המעסיקים להעניק להם תנאי העסקה ושכר זהים לאלה של עובדים ישראלים. בשוודיה, למשל, מהגרי עבודה שמקבלים אישור עבודה רשאים להיות חברים באיגודים מקצועיים וזוכים להגנתם של הסכמים קיבוציים (אבל מהגרי עבודה רבים מועסקים גם ללא אישור עבודה; ורבים אחרים אינם מועסקים). עובדים ועובדות מאוגדים ומאורגנים יכולים להפעיל על הממשלה לחץ כבד יותר מזה שיוכלים להפעיל קבלנים וחקלאים. לחץ שכזה הוא חלק מן המאבק לשינוי פירמידת השכר בישראל.

עם זאת, צריך לציין בצער שהשלכות עקרון ההגנה המקצועית אינן שונות בהכרח מאלה של עקרון ההדרה: מעסיקים שיחויבו להעניק למהגרי עבודה תנאי העסקה ושכר שווים לאלה של חברי האיגודים המקצועיים המקומיים יפסיקו לייבא עובדים מחו"ל. העובדים הללו ייעצרו על הגבול, לא על-ידי צה"ל ומשמר הגבול אלא מתוקף היעדר הביקוש מצד המעסיקים הפוטנציאליים. דילמת הניצולים בסירת ההצלה תישאר בתוקף כל עוד העולם כל כך בלתי שוויוני. הפתרון מצוי בפיתוח כלכלי שוויוני כלל עולמי. ישראל יכולה לתרום לכך משו - דווקא במגרש הביתי שלה.

וזה מעביר אותנו אל הסיפור הפלסטיני. בתקופה שקדמה להקמת המדינה, אחד המאבקים הגדולים של העובדים היהודיים היה על "עבודה עברית" (היום, כאמור, היו קוראים לכך "עבודה יהודית"). אותו מאבק נועד להבטיח שהמעסיקים היהודים לא יעדיפו עובדים פלסטינים - זולים יותר - על פני יהודים. העובדים היהודים, מצדם, כלל לא העלו על דעתם לעבוד בתמורה לשכר "פלסטיני". הפתרון: בהיעדר משטרה או משמר גבול או פקידי הגירה שיכלו למנוע כניסת פלסטינים, בחרו העובדים היהודים בהחרמת מעסיקים יהודים שהעסיקו פלסטינים.

שאלת הגבולות בין הפרויקט הציוני לבין הפרויקט הלאומי הפלסטיני ממשכה להיות קריטית גם היום, כאשר ישראל שולטת שליטה צבאית מלאה על השטחים הפלסטיניים. שליטה זו מאפשרת לה לווסת את תנועת העובדים הפלסטינים, הן מהשטחים הפלסטיניים לתוך ישראל והן את התנועה שלהם בתוך השטחים ובמיוחד בתנועה מן הכפרים והערים הפלסטיניות אל ההתנחלויות.

בו בזמן מאפשרת השליטה הצבאית לישראל לווסת את היקף הפעילות הכלכלית של הפלסטינים בתוך שטחיהם. במהלך רוב שנות הכיבוש שהחל ב-1967, עשתה ישראל ככל יכולתה כדי למנוע פיתוח כלכלי פלסטיני עצמאי. התוצאה: כוח עבודה זול, שיעורי אבטלה גבוהים ושיעורי עוני גבוהים - והימשכות לשוק העבודה הישראלי, גם אם בתמורה לשכר (ישראלי) נמוך. "הפריחה הכלכלית" שנרשמה בשנותיים-שלוש האחרונות, בניצוחו של ראש הממשלה סלאם פיאר, היא מוגבלת ועדיין רחוקה מלתת מענה לכל הצרכים

הרבים. הסיכוי הטוב ביותר של הפלסטינים לשנות את המצב הוא בהשגת שליטה על המתרחש בתוך גבולם, ואת זה יוכלו להשיג אך ורק באמצעות מדינה עצמאית, על כל מגבלותיה.

האם רצוי להחליף את חזון שתי המדינות בחזון של מדינה אחת? לפחות בכל הנוגע לפירמידת השכר, התשובה היא שלילית. ניתן לבחון זאת כבר היום. ראשית, מדינה אחת היא במידה רבה המצב השורר מאז כיבוש הגדה המערבית לפני 44 שנים, והנה פלסטין לא חוותה פיתוח כלכלי משמעותי. שנית, פלסטינים בעלי זכויות אורח מלאות חיים לצד ישראלים בתוך ישראל מאז 1948 - הפלסטינים שהם אזרחי ישראל. אם ההווה של פלסטינים אלה הוא העתיד המצפה לכלל הפלסטינים במדינה אחת דו-לאומית, הרי שרעיון המדינה האחת אינו מבשר טובות: הפלסטינים בתוך ישראל מתאפיינים בשכר הנמוך ביותר, באבטלה הגבוהה ביותר, בעוני הנרחב ביותר, בהשקעות הכלכליות המועטות ביותר.

הכיבוש והדיכוי הכלכלי של הפלסטינים הוא אחד העמודים עליהם ניצבת פירמידת השכר הנוכחית בישראל. החלפתה של פירמידה זו בפירמידה חלופית, שוויונית הרבה יותר, כרוכה בעצמאות פלסטינית מדינית וכלכלית

על רקע זה, הרעיון של שינוי פירמידת השכר בישראל, על כל המשתמע ממנו לגבי השקעות, תעסוקה ושכר, כולל ביישובים הערביים בתוך ישראל, דווקא נושא מסר של תקווה לא רק עבור ישראל אלא גם עבור האזור, בוודאי האזור שבין הירדן ליס. ראשית, שינוי הפירמידה לא ייתכן ללא שידרוג כלכלי וחברתי של הפלסטינים שהם אזרחי ישראל. שנית, שדרוג הפירמידה לא ייתכן ללא שינוי מעמדם התעסוקתי של העובדים הפלסטיניים המועסקים בתחומי ישראל: הם ייהנו מתנאי ההעסקה שיונהגו כאן, שכן איגודי העובדים הישראליים ירצו למנוע פרצות בחומת המגן על השכר המקומי. שלישי, ישראל בעלת סדר יום חברתי-כלכלי חדש, השואף לפירמידת שכר חדשה, תהיה מעוניינת במדינה פלסטינית צומחת ומשגשגת. חתירה לפירמידת שכר חדשה פירושה גם חתירה להפסקת הדיכוי הכלכלי והצבאי הישראלי בשטחים ולהפיכתם של הפלסטינים לשותפים שווים-מעמד בפיתוח כלכלי אזורי.

הכיבוש והדיכוי הכלכלי של הפלסטיניים הוא אחד העמודים עליהם ניצבת פירמידת השכר הנוכחית בישראל. החלפתה של פירמידה זו בפירמידה חלופית, שוויונית הרבה יותר, כרוכה בעצמאות פלסטינית מדינית וכלכלית.

אבל זה לא כל הסיפור, כמובן. זה רק חלק ממנו. ראינו בסדרת מאמרים זאת כי פירמידה חלופית מצריכה שינויים חשובים נוספים ובהם: שליטה ציבורית באשראי; מדיניות השקעות הרואה לנגד עיניה את כל הארץ ואת כל אוכלוסייתה, ולא רק ענפים נבחרים במרכז הארץ; הרחבה מאוד משמעותית של שורות העובדים והעובדות המאוגדים; קידום השכלתי של כל הקבוצות בחברה הישראלית.

מעל הכל, שינוי הפירמידה מחייב הכרה באנושיות השווה של כולנו, של כל אחד ואחת מאיתנו. אפשרי? בוודאי. קשה, ממושך, דורש אורך נשימה - אבל על אף כל זאת, אפשרי.

אתר העוקץ הוקם ב-2003 על ידי ד"ר יוסי דהאן וד"ר איציק ספורטא, ומהווה מאז במה למאות כותבים וכותבות בנושאי זכויות אדם, ערכי הדמוקרטיה וצדק חברתי.

עורכות האתר והאסופה: יונית נעמן ותמי ריקליס

עיצוב: נועה אולחובסקי | www.dropouts.me

צילום השער: אקטיבסטילס

תודה לקרן רוזה לוקסמבורג על תמיכתה באתר ועל עזרתה בהפקת החוברת

info@haokets.org @

חפשו את "העוקץ" בפייסבוק

[@haoketss](https://twitter.com/haoketss) בטוויטר

© כל הזכויות שמורות לשלמה סבירסקי